

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Infohariduse osakond

Info- ja dokumendihalduse eriala

Maire Pariots

TARTU TARBIJATE KOOPERATIIV

AASTATEL 1941-2012

ÜLESANDED JA STRUKTUUR

Lõputöö

Juhendaja: Lea Leppik, PhD

Kaitsmisele lubatud .....

Viljandi 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TARTU TARBIJATE KOOPERATIIV 1941-01.11.1950	9
1.1. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ülesanded	9
1.2. Tartu Tarbijate Kooperatiivi juhtimine ja struktuur	14
1.3. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ametiühingu töö	19
1.4. Esimese peatüki kokkuvõte	21
2. TARTU RAJOOONI TARBIJATE KOOPERATIIV 01.11.1950-01.04.1965	23
2.1. Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit katusorganisatsioonina	23
2.2. Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi ülesanded	23
2.3. Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi juhtimine ja struktuur	25
2.4. Teise peatüki kokkuvõte	30
3. TARTU TARBIJATE KOOPERATIIV 01.04.1965-1992	32
3.1. Muutused majanduse juhtimises	32
3.2. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ülesanded	35
3.3. Tartu Tarbijate Kooperatiivi juhtimine ja struktuur	36
3.4. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ametiühingu töö ja personali koolitamine	42
3.5. Kolmanda peatüki kokkuvõte	45
4. TARTU TARBIJATE KOOPERATIIV 1992-2012	47
4.1. Eesti Tarbijate Keskühingu osatähtsus ühistute tegevuses	47
4.2. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ülesanded	48
4.3. Tartu Tarbijate Kooperatiivi juhtimine ja struktuur	51
4.4. Neljanda peatüki kokkuvõte	56
KOKKUVÕTE	58
KASUTATUD LÜHENDID	61

KASUTATUD KIRJANDUS	62
LISAD	65
Lisa 1 Tartu TK linna- ja maakauplused seisuga 01.11.1944. a	65
Lisa 2 Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Kooperatiivkaubastu kauplustevõrk 10.01.1957. a.....	67
Lisa 3 Tartu RTK kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise võrk seisuga 18.05.1953. a ..	68
Lisa 4 Kallaste Rajooni Tarbijate Kooperatiivi kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrk 01.04.1959. a	69
Lisa 5 Administratiivkoosseisude nimekiri 1965. a.....	70
Lisa 6 Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kaubamaja ja restoran „Tarvas“	71
Lisa 7 Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kaubamaja telerite osakond.....	72
Lisa 8 Tartu TK ÜTE Koondis seisuga 01.07.1971. a.....	74
Lisa 9 Tartu TK kaubandusvõrk seisuga 01.01.1986. a	75
Lisa 10 ETKVL-i reklaami näidis.....	73
Lisa 11 Ansambel „Hanuri“	78
Lisa 12 Tartu Tarbijate Kooperatiivi juhtimisaparaadi koosseis 01.01.1993. a.....	79
SUMMARY	81

SISSEJUHATUS

Käesoleva lõputöö teemaks on Tartu Tarbijate Kooperatiiv ülesanded ja struktuur 1941-2012. Organisatsioon on varem tegutsenud Tartu Eesti Majanduse Ühisuse tegevuse jätkaja. Seminaritööd Tartu Eesti Majanduse Ühisusest olen kaitsnud 2012. aastal. Seminaritöös käsitlesin institutsiooni ajalugu tegevuse algusest 1908 kuni okupatsioonide ajani, aga see periood moodustas ainult osa institutsiooni ajaloost. Seminaritöö Tartu Eesti Majanduse Ühisusest keskendus sõjajärgses Eesti Vabariigis tegutsenud organisatsiooni ajaloole ja asjaajamisele. Seminaritöö andis vastused küsimustele: millised olid TEMÜ ülesanded ja kuidas oli asjaajamine korraldatud, kuidas kasvas või kahanes liikmeskond ja kes on juhtimisest osa võtnud ning millised ametnikud tegutsesid organisatsioonis tema algusaastail. Sõdadevahelises Eesti vabariigis oli kooperatsiooniliikumine väga levinud. 1940. aasta riigipöörde ajal see struktuur lõhuti. Teise maailmasõja aegne saksa võimuperiood tõi suuri ja põhimõttelisi muutusi, mida siinkohal pikemalt ei vaadelda.

Okupatsiooniaeg sundis tegema muudatusi ja ümberkorraldusi selleks, et organisatsioon saaks püsima jääda. Tartu Eesti Majanduse Ühisus nimetati ümber Tartu Tarbijate Kooperatiiviks, edaspidi on lõputöös kasutusel lühend Tartu TK. Nõukogulik Tartu TK alustas oma aktiivsemat tegevust 09. septembril 1944. a ühistegevuse taastamisega, alludes Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlikule Liidule, mis ühendas kõiki maakonnas tegutsevaid kooperatiive. 1945. aastaks tegutses 10 maakondlikku liitu 151 tarbijate kooperatiiviga.¹ Maakondlikud Liidud allusid omakorda katusorganisatsioonile, milleks oli Eesti NSV-s Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit (lühendatult ETKVL). ETKVL-i näol jäi ainukese sõdadevahelise Eesti ühistegeliku keskorganisatsioonina reorganiseeritud kujul alles ühiskaubandussüsteem (endine Eesti Tarvitajateühisuse Keskühistu). Viimane allus omakorda ENSV kaubanduse rahvakomissariaadile ja kuulus üleliiduliselt Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu (Tsentrosojuz) süsteemi.

---

¹ Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: ETK, lk 69.

Lõputööd kirjutama ja uurima ajendas huvi üle saja aasta tegutsenud ja uurijale tööandjaks oleva organisatsiooni elukäigu vastu. Organisatsioon on tegutsenud erinevate valitsuste all ja saab 2013. aastal 105-aastaseks. Lõputöö eesmärgiks oli uurida organisatsiooni ajalugu: ülesandeid, juhtimist ja struktuuri ning vastata küsimustele kas ja kuidas organisatsiooni ülesanded, juhtimine ja struktuur muutusid vaadeldava perioodi jooksul. Keskseks küsimuseks on, kuidas jäi selline juba tsaariajast pärit organisatsioon nõukogude korra ajal püsima ja kuidas õnnestus nõukoguliku organisatsiooni ületoomine turumajanduslikku Eestisse.

Tegemist on kirjeldavat laadi uurimusega, mis on üles ehitatud kronoloogilisel ja temaatilisel printsiibil. Töö on jaotatud peatükkideks organisatsiooni nimetuste ja alluvussuhete järgi, sest orienteerumine organisatsiooni nimevormides on oluliseks informatsiooniks arhiivimaterjalide kasutamises. Alapeatükkides on vaadeldud läbivalt iga perioodi puhul organisatsiooni ülesandeid, juhtimist ja struktuuri ning lisaks ka vaadeldavale perioodile iseloomulikke sündmuseid. Eraldi alapeatükid on pühendatud vastaval perioodil tegutsenud katusorganisatsioonidele.

Esimene peatükk annab ülevaate Tartu TK ülesannetest, juhtimisest ja struktuurist ning kaupluste võrgust sõdade järgsel ajal. Esmaseks ülesandeks oli sõjakahjude hindamine ja organisatsiooni tegevuse kordaseadmine ning seejärel kaubanduse korraldamine elanikkonna varustamiseks.

Teine peatükk käsitleb Tartu TK ajalugu alates 1950. a sügisel ENSV-s läbiviidud rajoonide moodustamisest, mille tulemusel reorganiseeriti ka kooperatiivne süsteem ning likvideeriti Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit. Tartu Tarbijate Kooperatiiv nimetati ümber Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiviks (lühendina Tartu RTK), otsealluvusega Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklikule Liidule (lühendina ETKVL). Vaadeldavale perioodile on iseloomulik kaubandusvõrgu reorganiseerimine ja muutused tootmistegevuses, mille tulemusel väikesed ettevõtted ühendati. Tartu linn ja teda ümbritsev rajoon moodustasid nüüd ühtse Tartu Rajooni Tarbijate kooperatiivi.

Kolmas peatükk käsitleb perioodi 1. aprillist 1965. aastast kuni 1992. aastani, mil tegutseti nimetuse all Tartu Tarbijate Kooperatiiv, see nimetus on kasutusel ka praegusel ajal. Tartu TK läks jälle otsealluvusse ETKVL-i alla. Vaadeldaval perioodil kuulusid Tartu TK alluvusse viis isemajandavat ettevõtet: Arvutus- ja Informatsioonikeskus, restoran Tarvas koos Tartu Tarbijate

Kooperatiivi Kaubamajaga, Kooperatiivkaubastu, Varumiskontor ja Ühinenud Toitlustus Ettevõtete Koondis. Kaubandustöötajatelt nõuti tasemel teenindamist, elanike nõudluse paremat tundmaõppimist ning üleminekut uutele teenindusvormidele, milleks olid: kaupade koju toimetamine, müük näidiste ja lahtiste väljapanekute kaudu ning iseteenindamine.

Neljandas peatükis on vaatluse all periood alates 1992. aastast, kui võeti vastu Eesti Vabariigi ühistuseadus, mis tõi muutuseid ka tarbijateühistute põhikirjades. Sel perioodil mindi üle turumajandusele ja toimusid paljude kaupluste erastamised. Maareformi seaduse vastuvõtmine muutis omandisuhteid ning mitmed Tartu TK kauplused ja ettevõtted said endale uued omanikud. Katusorganisatsioon otsustas loobuda nimetusest Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit ehk ETKVL. Endise nime asemel võeti 23. aprillil 1992. a kasutusele Eesti Tarbijateühistute Keskühistu, lühendatult ETK,² mis ühendab ühistuid mitmete koostoime mehhanismide kaudu.

Lõputööl on kaksteist lisa, mis kajastavad kaupluste ja ühiskondliku toitlustamise võrku eri aegadel ja personali koosseisu aastatel 1965 ja 1993 ning fotodena on lisatud ETKVL-i reklaam, ansambel „Hanuri“, Tartu TK Kaubamaja ja restoran „Tarvas“ ning Tartu TK Kaubamaja telerite osakond.

Ühistegevust on kajastatud erinevatel perioodidel paljude autorite poolt. Arvestades organisatsiooni tegutsemise pikka perioodi ja ulatuslikku tegevust, on uurimiseks materjali piisavalt. Siiski arvan, et leidub veel hulk teemasid, mida on uuritud vähe ja mis pakuks huvi. Näiteks on ETKVL-i reklaamindusalane tegevus huvitavaks materjaliks tänapäeva reklaaminduses töötavatele inimestele. Suhteliselt vähe on kasutatud nõukogude aja ettevõtete ametiühingute materjale. Eesti NSV-s vabariiklike ametiühingute võrgu ühe osa moodustas Riikliku Kaubanduse ja Tarbijate Kooperatiivide Töötajate Ametiühing. Ametiühingu tegevuse kohta leidub hulgaliselt arhiivimaterjali, mis vajaliku allikakriitikaga lähenedes lubab teha mitmekülgseid sissevaateid institutsiooni tegevusse ja inimeste elukorraldusse.

Organisatsiooni 100. juubeliks anti 2008. a välja juubeliraamat „Ühenduses on jõud“, raamatu autoriks Vello Lään. Autor annab ülevaate organisatsiooni ajaloost aastakümnete lõikes ja allikatena kasutab nii arhiivimaterjale kui töötajate meenutusi. Autor on koondanud olulisemad

---

² Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: ETK, lk 103.

etapid organisatsiooni tegevusest kuni 2007. aastani. Raamatus ei ole kajastatud põhikirjalisi ülesandeid ja struktuuri ning nende muutuseid, mis aga on lõputöös keskseks uurimisteenaks ja võivad seeläbi olla abiks uutele uurijatele.

Ühistegevusealaseid raamatuid on andnud välja Eesti Maaülikooli doktor Jaan Leetsaar ja teadaolevalt on Maaülikoolis ka ainekursus ühistegevusest. Jaan Leetsaare enam kui 500-leheline raamat „Maamajanduslik ühistegevus“³ sisaldab ühistegevusalast teavet, mille ta on kogunud rohkem kui kahekümne aasta jooksul. Kirjeldatud on kolme põhilist ühistegevuse valdkonda: poliitilist, majanduslikku ja sotsiaalset. Raamatu autorile on abiks olnud naaberriikide teadlased ja praktikud. Lõputöö kirjutamisel on uurija kasutanud peatükke, milles on juttu ühistegevuse periodiseerimisest Eestis. Kuna arhiivimaterjalid jäid mõnes osas napisõnaliseks ja lakooniliseks, oli lisaks hea vestelda staažikate töötajatega, kelleks olid Silvi ja Tõnu Sooaru. Silvi Sooaru asus Tartu TK-sse tööle aastal 1970 ja siirdus 2012. a sügisest pensionile. Tõnu Sooaru alustas haldusdirektorina aprillis 1965 ja jätkab töötamist ka praegu, kuuludes Tartu TK nõukokku. ETKVL ajaloo on koondanud raamatusse „110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis“ ETK arhivaar Alfons Laar.

Tartu TK arhiivimaterjalide kasutamine oli vajalik mõnede faktide kinnituseks ja selleks, et saada konkreetseid daatumeid sündmuste kajastamisel. Vaatluse all olid: protokollid, käskkirjad, raamatupidamislikud aruanded, põhikirjad, fotomaterjalid, ametiühingu komitee protokollid, ajaloolised õiendid nii Tartu TK kui allasutuste kohta ja laualeht „Hermes“, mida on säilinud Tartu TK arhiivis 10 eksemplari perioodist 1969.-1978. a. Vesteldes vanemate kolleegidega selgus, et laualeht on olnud kuude lõikes lehtede kaupa infotahvilil ja seejärel köidetud, aga lehed ei ole nummerdatud.

Eesti Ajalooarhiivi fond EAA.T-599 sisaldab Tartu TK 1951. a põhikirja, juhatuse, revisjonikomisjoni, volinike üldkoosoleku ja piirkonna liikmete koosolekute protokolle aastatest 1944-1959, raamatupidamislikke dokumente aastatest 1945-1964 ning vähesel määral kirjavahetust. Töös on kasutatud juhatuse, piirkonnaliikmete ja volinike koosolekute protokolle.

Oluliselt suuremahulisem on Tartu TK enda arhiiv, mis asub aadressidel Ujula 2 ja Sõbra 56 Tartus. Viimane neist on põhiliselt raamatupidamisdokumentide hoidla. Dokumentaalsed

---

³ Leetsaar, J. 2012. *Maamajanduslik ühistegevus*. Tartu: Eesti Maaülikool.

materjalid kuni 1959. aastani on säilinud suurte lünkadega. Põhitegevuse materjalidest puuduvad: juhatuse määrused 1944.-1952. a ja 1954.-1957. a; juhatuse korraldused, 1944.- 1959. a; raamatupidamise aastaaruanded 1944.-1947. a; statistilised aastaaruanded 1944.-1949. a. Säilinud on Tartu TK ajalooline õiend, mis hõlmab aastaid 1944-1986. Samuti on säilinud allasutuste ajaloolised õiendid. Dokumentide üheks puuduliku säilitamise põhjuseks oli tulekahju 1950. a kooperatiivile kuuluvas majas Tähe või Salme tänavas, kus asus endiste töötajate informatsiooni järgi sel ajal arhiiv. Arhiivi on ka mitmeid kordi kolitud. Aastani 1977 asus arhiiv Tartus, Võru tn 50, ja 1984. aastast Jänese tänaval. Aastal 2008 jagunes arhiiv kaheks, üks osa arhiivist asub praegu umbes 500 m² suurusel renditud pinnal Tartus Sõbra tänaval, kus hoiustatakse põhiliselt raamatupidamislikke dokumente, mille säilitustähtaeg on 7 aastat, seejärel toimub arhivaalide hävitamine. Arhivaalid, mida säilitatakse alaliselt või 50 aastat, asuvad aadressil Ujula 2, Tartus ja nendeks on:

- 1) kooperatiivi liikmete üldkoosolekute protokollid;
- 2) nõukogu koosolekute protokollid;
- 3) juhatuse koosolekute protokollid;
- 4) majandusaasta aruanded;
- 5) ehitusobjektide eksploatatsiooni andmise aktid;
- 6) ostu-müügi lepingud;
- 7) tööjoonised ehitiste kohta;
- 8) palgaarvestuse isikukontod;
- 9) töötajate töölepingud.

Arhiivikarbid on paigutatud metallist arhiiviriulitele horisontaalselt ja kasutatud on nõuetekohast märgistust, seega on dokumente lihtne leida.

1. TARTU TARBIJATE KOOPERATIIV 1941-01.11.1950

1.1. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ülesanded

Tartu Tarbijate Kooperatiivi eelkäijaks oli Tartu Eesti Majanduse Ühisus, mille tegevuse kohta on kaitstud seminaritöö⁴ aastal 2012. Seminaritöös oli vaatluse all Tartu Eesti Majanduse Ühisuse tegevus perioodil 1908-1944. Põhikiri kinnitati 31. augustil 1908. a Vene keisri poolt. Ühisuse põhikirjalisteks ülesanneteks olid:

- 1) põllutöö ja majapidamistarvete ost ja müük,
- 2) põllu- ja aiatöö ning karjakasvatuse ja kodukäsitöö saaduste müük,
- 3) põllumajandusaaduste ümbertöötlemine ja majapidamise jaoks vajalike toodete valmistamine.

Pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis 1940. aastal asuti rahvamajanduse ja sh tarbijate kooperatiivi ümberkorraldamisele. 23. juulil 1940 võttis Riigivolikogu vastu deklaratsiooni maa, suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimise ehk riigistamise kohta. Selle tulemusena likvideeriti tootmisvahendite eraomandus, esialgu siiski ainult suurtööstuses. Samal ajal toimusid suured muutused põllumajanduses – toimus maareform. Maaomanikelt võeti ära maa, mille suurus ületas 20-30 hektarit. Võõrandatud maa jaotati kehvikutele. Maareform kujutas endast vaid poliitilist manöövrit, eesmärgiga nõrgestada suurtalunikke.⁵ Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 1940. a 23. septembri otsuse põhjal natsionaliseeriti aasta lõpuks suuremad kaubandusettevõtted ja sellega koos kogu tarbijate kooperatsioon.⁶ Nõukogude võimul oli raske kontrollida erakaupmeeste tegevust, kuna puudus ühtne kontrollsüsteem erakaubanduse üle. Nii võisid erakaupmehed näiteks toiduainete tegelike varude suurust varjata ja esitada ebaõigeid andmeid. Kooperatiivides aga peegeldas aruandlus kaubajääke ja kaupade liikumist ning kooperatiive kontrollisid ühiskondliku kontrolli organid. Seega allus kooperatiivne süsteem rangele NSV Liidu kontrollile ja järelevalvele. Sellest lähtuvalt on võimalik mõista, miks oli

⁴ **Pariots, M.** 2012. *Tartu Eesti Majanduse Ühisus aastatel 1908 – 1944*. 2012. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia. [Seminaritöö]. Viljandi, lk 11.

⁵ *Majandus*. <http://www.okupatsioon.ee/et/eesti-1940-1991/10-majandus> (15.03.2013).

⁶ **Vakk, V.** 1973. *Tarbijate Kooperatiivi ajaloost*. Tallinn: Valgus, lk 93.

tarbijate kooperatiivi süsteemi säilitamine Eestis nõukogude võimule oluline. Maaelanikele kehtestati kohustuslikud põllumajandussaaduste müüginormid. Just kooperatiivide kaudu teostati põllumajandussaaduste riiklikku kokkuostu, st nad rakendati repressiivsüsteemi teenistusse, sest riigile müümise normid olid suured ja kehtestatud hinnad väga madalad. 1940. a alguses kehtestatud maareformi tulemusel halvenesid maal nii majanduslikud kui sotsiaalsed olud ja pingestusid inimeste vahelised suhted. Maa võõrandamisega muudeti elujõuetuteks ka senini heal järjel olnud talud. Suurematele taludele olid määratud suuremad normid töökohustuste näol ja ülikõrged maksud. Selline suurtalude laostamine oli nõukogude võimule kasulik, kuna sellega loodeti nõrgestada vastupanuliikumist ja sillutada teed ühismajandite loomisele. Saksa okupatsiooni ajal anti 1940.-41. a nõukogulikele reformidele osaline tagasikäik, kuid 1944 asuti neid jälle taastama. Talupoegade vastupanu murti ulatusliku küüditamisega 1949. aasta märtsis, millele järgnes massiline kolhoosidesse astumine.

Selleks, et kiirendada tarbijate kooperatsiooni reorganiseerimist Balti liiduvabariikides, andsid ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 15. jaanuaril 1941. a välja määruse tarbijate kooperatsiooni loomisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-des. Määrus nägi ette organiseerida uutes liiduvabariikides tarbijate kooperatiivid vastavalt NSV Liidus kehtivale põhikirjale. Selle määruse põhjal võttis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 15. veebruaril 1941 vastu määruse tarbijate kooperatsiooni organiseerimise kohta Eesti NSV-s. Määruse põhjal moodustati senisest Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisusest (ETK) Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit (ETKVL) ja pandi kehtima uus, NSV Liidu tarbijate kooperatiivide tüüppõhikiri.⁷ Sellisest juhtimisstruktuurist tulenevalt allus Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit ETKVL-ile kui ühistegevuslikule katusorganisatsioonile Eesti NSV-s ning selle kaudu omakorda üleliidulisele Tsentrosojuzile. Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit koondas kõik ühistel eesmärkidel maakonnas tegutsevad kooperatiivid, millest üks oli Tartu Tarbijate Kooperatiiv. Maal ja väiksemates linnades asuva kaubanduse korraldamine anti täies ulatuses ETKVL-i hooleks. Suuremates linnades asunud natsionaliseeritud kaubandusühingud eraldati ETKVL-i süsteemist ja liideti riikliku kaubandusega, mille juhtimine toimus kaubastute kaudu.⁸ Kaubastute tegevust selles uurimuses ei kajastata.

---

⁷ Vakk, V. 1973. *Tarbijate Kooperatsiooni ajaloost*. Tallinn: Valgus, lk 94.

⁸ Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: ETK, lk 63.

Teise maailmasõja ajal läks Eesti ala Saksa võimu alla. Institutsionaalselt tõi Saksa võimu periood kaasa suuri muutusi muu hulgas ka kaubandusliku kooperasiiooni alal, kuid selguse huvides on see etapp siinkohal vahele jäetud ja käsitus jätkub 1944. aastaga. Kui Eesti 1944. aasta sügisel jälle nõukogude võimu alla läks, pidi ka Tartu Tarbijate Kooperatiiv hakkama tegutsema uuesti 1941. aasta normaalpõhikirja kohaselt. Edaspidi kasutan lõputöös Tartu Tarbijate Kooperatiivi asemel lühendit Tartu TK. Tartu TK oli Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondliku Liidu liige ja omas Tartu Tarbijate Kooperatiivi nimetusega pitsatit.⁹

1944. aasta sügisel olid linnadest maha jäänud varemed, suur osa tehaseid oli hävitatud ja sisseseaded Saksamaale viidud. Põllumajandus oli suures osas hävinud. Samasugune pilt valitses ka ühiskaubanduses, paljude kooperatiivide hooned olid varemeis. Sõjajärgsel ajal püüti organisatsioonid kiirelt ellu äratada. 1944. aastal taastati kümme tarbijate kooperatiivide maakondlikku liitu. Tartumaal määrati juhatuse esimeheks Villem Bernhard.¹⁰

Esmajärjekorras olid maakondlike liitude ülesanneteks:¹¹

1. Üles leida kooperatiivide varandused – kaubad, tööstuslikud toorained, elus ja eluta inventar. Kui seadusevastaselt omandatud varasid heaga ei tagastatud, anti luba pöörduda valitsusvõimude poole.
2. Korda seada kaupluste, ladude, tehaste ja muud hooned. Sõjakeerises olid paljud hooned hävinud, kuid neid kahjustusi sai taastada omal jõul. Kaupade rikki minna laskmine sademete läbi loeti riiklikuks kuriteoks.
3. Läbi viia inventuurid ja kehtestada hinnad. Kaupade inventuurid toimusid juba oktoobris-novembris ja polnud vabandatav, et müüja ei suutnud oma kaubale hindu leida. Autori märkus, et sellel ajal kehtestati hinnad Eesti NSV Riikliku Hinnakomitee poolt.
4. Sõjakahjude hindamine. Kui sõja käigus olid dokumendid hävinud või kaotsi läinud, tuli kasutada tunnistajate kaasabi väärtuste hindamiseks.
5. Kaupade kiiresti müügile toimetamine. Kui talumehed tõid oma riiginorme linna, siis tagasi sõites pidid nad võtma maakondliku liidu baasist kaasa ka määratud kaubad. Samuti oli oluline, et talupidaja oleks lähima kooperatiivi liige.

⁹ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi normaalpõhikirja*. Kinnitatud ENSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt 15.02.1941, lk 1.

¹⁰ **Lään, V.** *Ühenduses on jõud*. 2008. Tartu: Elmatar, lk 47.

¹¹ **Peetrimägi, H.** 1944. *Eesti ühiskaubanduse päevaülesanded*. - Ühiskaubandus, nr 1, lk 8-9.
Märkus Hans Peetrimägi töötas ETKVL juhatuse esimehe asetäitjana.

6. Kaubavedude organiseerimine. Kaubad saadeti tellijale tehaste ja hulgibaaside kulul. Kõik edasised veokulud raudteejaamast kuni kooperatiivi kaupluseni pidi kandma kaubandusvõrk.

7. Kodumaisel toorainel baseeruva omatööstuse arendamine. Kauplemise kõrval pidi tarbijate kooperatiiv arendama ühte või mitut järgnevaist toomisharudest: puunõudetööstus (kapad, vannid, labidad, pesulauad jm), veokitööstus (vankrid, reed, kelgud), savitööstus (kausid, potid, taldrikud jm), telliskivitööstus (tellised, katusekivid, ahjupotid), lubjatööstus (ehituslubi), mööblitööstus, mänguasjatööstus, koolitarvetetööstus (mitmesugused kooli- ja bürootarbed), mahlatööstus, harjatööstus (harjad, pintsliid).

Maakondlike liitude kohustuste hulka kuulusid 1945. aastal veel:¹²

- 1) liikmete arvu suurendamine, st uute liikmete värbamine;
- 2) igas vallas ühe kooperatiivi või vähemalt ühe kindla asukohaga kaupluse avamine;
- 3) kaubakäibe tõstmine 320 miljoni rublani aastas.
- 4) vähemalt 1000 müüja, arveametniku, revident-instruktori, plaanija, kokkuostja ja teise kooperatiivkaubanduse töötaja väljaõpetamine.

Maakondlikud liidud teostasid oma eesmärged tarbijate kooperatiivide kaudu ja liidu kohustused laienesid ka kooperatiividele. Lisaks piirkondlikele ülesannetele laienesid tarbijate kooperatiividele ka NSV Liidu määrused. Olulise tähtsusega oli NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1946. a 9. novembri määrusel, millega tarbijate kooperatiive kohustati kolhoosidelt ja kolhoosnikelt põllumajandussaadusi kokku ostma turuhindadega. Kooperatsioon hakkas ka müüma põllumajandussaadusi turuhindadega, pannes aluse kooperatiivkaubastute tegevusele linnades. Selle tulemusel paranes linnaelanike varustamine toiduainetega. Sama määrusega tehti tarbijate kooperatsioonile ülesandeks suurendada rahvatarbekaupade tootmist.¹³

Tartu TK tegutsemise alguseks peetakse 9. septembrit 1944. a. Tartumaa Täitevkomitee Rahandusosakonnale on 31. detsembril 1945. a tehtud avaldus tekstiga: „Palume riiklikult registreerida Tartu Tarbijate Kooperatiiv, kelle juhatuse asukoht on Tartus, Võru tn 30.“¹⁴ Avaldusele on lisatud ära kiri põhikirjast ja volinike üldkoosoleku otsusest põhikirja muutmise vormistamise kohta. Sellest perioodist on kadunud paljud arhiivimaterjalid, normaalpõhikiri on säilinud Tartu TK-s vanade arhiivimaterjalide hulgas.

¹² Peetrimägi, H. 1944. *Eesti ühiskaubanduse päevaülesanded*. - Ühiskaubandus, nr 1, lk 10-11.

¹³ Vakk, A. 1973. *Tarbijate kooperatsiooni ajaloo*. Tallinn: Valgus, lk 101.

¹⁴ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi normaalpõhikiri*. 1941, lk 1.

Tartu TK tegutses normaalpõhikirja järgi, mille § 4 sätestab, et „Tarbijate kooperatiivil on juriidilise isiku õigused ning tal on õigus seaduslikus korras omandada ja võõrandada varandusi, ehitada ja sisustada kauplusi, ladusid ja muid ettevõtteid, omandada transportabinõusid, sõlmida lepinguid, anda välja volitusi ning nõuda ja kosta kohtus.“¹⁵

Normaalpõhikirja § 3 järgi: „Tarbijate kooperatiivi töö toimub isemajandamise alusel ning riigi poolt kindlaksmääratud hindadest valjul kinnipidamisel. Kogu tarbijate kooperatiivi töö tugineb plaanile, mis kooskõlastatakse tarbijate kooperatiivide maakondliku liidu ülesandega ning kinnitatakse liikmete üldkoosoleku (volinike koosoleku) poolt. Arvepidamine ja aruandlus toimub tarbijate kooperatiivis Tsentrosojuzi poolt määratud korras ja vormularide järgi.“¹⁶

Normaalpõhikirja § 1 sätestas, et „Kodanikud, kes elutsevad Tartu linnas ja maakonnas ühinevad vabatahtlikult Tartu Tarbijate Kooperatiivis. /.../ Tarbijate Kooperatiiv seab endale ülesandeks rahuldada kõigi töötajate kasvavaid nõudeid neile vajalike kaupade suhtes.“¹⁷

Normaalpõhikirja § 2 sätestas, et „Nende ülesannete teostamiseks tarbijate kooperatiiv avab kauplusi, kioske ja rändkauplusi; organiseerib tööstus- ja toidukaupade kättetoimetamist tarbijatele; teostab tarviduse tundmaõppimise alusel kaupade ostu oma liidust ja teistest ühistegelitest ning riiklikest asutisist; teostab riiklikel ülesandel, kokkuleppe kohaselt oma liiduga ja muude organisatsioonidega või nende ülesandel põllumajanduslike toodete, toormaterjalide ja kodutööstuse toodete kokkuostu; organiseerib neil otstarbeil kokkuostetud toodete vastuvõtu-, sorteerimis- ja säilitamispunkte, samuti ka ettevõtteid nende töötlemiseks; organiseerib oma tarbijaskonna jaoks restorane, teemaju, söögisaale, pagaritööstusi ja muid tootmisettevõtteid (kalja keetmist, jäätise tootmist, vorstitööstusi jm).“¹⁸

Viimasena loetletud ülesanded olid, võrreldes sõjaeelse perioodiga uued, ühiskondliku toitlustamise ülesehitamine saigi sõjajärgse perioodi üheks põhitegevuseks taastamistöõde ja riikliku kokkuostu organiseerimise kõrval.

---

¹⁵ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi normaalpõhikirja*. 1941, lk 1.

¹⁶ *Ibid*, lk 1.

¹⁷ *Ibid*, lk 1.

¹⁸ *Ibid*, lk 1.

1.2. Tartu Tarbijate Kooperatiivi juhtimine ja struktuur

Ka nõukogulik kooperatsioon järgis tavalisi ühistute organiseerimise ja juhtimise printsiipe. Tartu TK normaalpõhikirja III osa kajastab organisatsiooni tegevuse juhtimist. § 22. sätestab: „Tarbijate kooperatiivi juhtimise kõrgeimaks organiks on liikmete üldkoosolek. Tarbijate kooperatiiv, mis varustab mitme punkti elanikke, samuti ka liikmete arvu poolest suurim tarbijate kooperatiiv kus liikmete üldkoosoleku kokkukutsumine on raskendatud, võib Tarbijate Kooperatiivide Maakondliku Liidu loal liikmete üldkoosolekut asendada volinike koosolekuga. /.../ Volinikud valitakse liikmete piirkondlikel üldkoosolekudel ühe aasta peale lahtisel hääletamisel üksikute punktide kaupa. /.../ Volinike valimisnorm määratakse kindlaks kõrgemalseisva tarbijate kooperatiivorganisatsiooni poolt.“¹⁹

Ühistutes on aja jooksul, olenevalt ühistulise ühenduse tegevusalast ja eesmärkidest, välja kujunenud mõned rahastamise üldised põhimõtted. Olulisemateks võteteks ühistute rahastamisel on liikmete poolt makstavad maksud, milleks on osamaks, liikmemaks ja sisseastumismaks. Osamaks on ühistu liikmetele kohustuslik ühekordne makse. Osamaksu suuruse kehtestab üldkoosolek ja reeglina on see kõikidele liikmetele võrdse suurusega. Osamaks tagastatakse liikmetele teatud aja jooksul pärast nende lahkumist ühistust, selle täpsema korra kehtestab põhikirja. Liikmemaks on ühistulise ühenduse liikmelisuse tingimusena kehtestatud osalusmaks. See on organisatsiooni liikme poolt perioodiliselt (kuu, kvartal, aasta) makstav maks, mille eesmärgiks on katta organisatsiooni tegevuskulud. Liikmemaksu suuruse kehtestab üldkoosolek ning liikme lahkumisel organisatsioonist seda reeglina tagasi ei maksta. Sisseastumismaks on ühekordne makse, mida makstakse ühistulise ühenduse liikmeks astumisel ja see on samuti nagu eelmisedki maksud kehtestatud põhikirjaga.²⁰

Tartu TK liikmeskonna kohta ütleb normaalpõhikirja II osa Liikmeskond järgmist:²¹

§ 8. „Tarbijate kooperatiivi liikmeiks võivad olla mõlemast soost kodanikud, kes on ületanud 16-nda eluaasta, arvatud välja valimisõiguse kaotanud isikud.

§ 9. Iga kodanik, kes soovib astuda kooperatiivi liikmeks, esitab pärast põhikirjaga tutvumist juhatusele avalduse liikmeksvõtmise kohta.

¹⁹ Tartu Tarbijate Kooperatiivi normaalpõhikirja. 1941, lk 3.

²⁰ Leetsaar, J. 2001. Ühistute juhtimine V vihik. Tallinn, lk 31.

²¹ Tartu Tarbijate Kooperatiivi normaalpõhikirja. 1941, lk 2.

§ 10. Liikmeksvõtmine toimub liikmete üldkoosolekul (volinike koosolekul), kes kinnitab juhatuse poolt esitatud uute liikmete nimestikud.

§ 11. Iga liikmeks astuja maksab 3 rubla sisseastumismaksu ja 25 rubla osamaksu (mis määratakse kindlaks liikmete üldkoosoleku või volinike koosoleku poolt, kuid mitte alla 25 rubla).

§ 12. Liikmete perekonnaliikmeile, kellel pole iseseisvat teenistust, määratakse osamaksu suurus kindlaks rubla 12 ja 50 kop.“ Uutele liikmetele lubati osamaksu tasumist 3 aasta jooksul ja liige sai endale liikmeraamatu.

Liikme kohustused olid väljendatud alljärgnevalt:²²

§ 15. „Tarbijate kooperatiivi iga liige kohustub valjult hoidma ja kaitsma ühistegelikku omandit, aktiivselt osa võtma tarbijate kooperatiivi tööst, abistama selle juhatust ja revisjonikomisjoni ning aitama kaasa tarbijate kooperatiivmajanduse edustamisele ja tugevdamisele.“

§ 17. „Iga liige kannab vastutust tarbijate kooperatiivi kohustuste eest põhikirjalise osamaksu piires (§ 11 ja § 12).“²³ Osamaksu edasiandmine ei olnud lubatud, küll aga läks liikme surma korral tema osamaks üle perekonnaliikmele seaduses kindlaksmääratud pärimiskorra järgi. Liikme osamaksu ei tohtinud kasutada võlgade katteks, v.a juhul, kui see toimus kohtuotsuse põhjal.

Kõige rängemaks seaduse rikkumiseks liikme poolt peeti olukorda, kui liige ei ostnud kaupa oma tarbeks vaid spekulatsiooniks. Karmiks karistuseks kasutati liikmeskonnast väljaheitmist. Eksimuste puhul põhikirja ja üldkoosoleku otsuste vastu rakendati mõjutusabinõuna hoiatust ja ühiskondlikku laitust.²⁴

Igal liikmel oli § 16 järgi õigus võtta osa üldkoosolekust ja aruteludest ning esitada küsimusi, valida ja olla valitud juhatusse, revisjonikomisjoni ja volinike koosseisu, nõuda erakorralise liikmete üldkoosoleku (volinike koosolekute) kokku kutsumist, kasutada kultuurhariduslikke ja kultuurielu üritusi (kino, punanurgad, lastesõimed jne), saada üldkoosoleku poolt kindlaksmääratud osakasu, kasutada eesõigust kaupade saamisel, mille suhtes on üldkoosolek andnud eelisõiguse mitteliikmetega võrreldes.²⁵

---

²² *Tartu Tarbijate Kooperatiivi normaalpõhikiri*. 1941, lk 2.

²³ *Ibid*, lk 2.

²⁴ *Ibid*, lk 2.

²⁵ *Ibid*, lk 3.

§ 23 järgi võttis liikmete üldkoosolek (volinike koosolek) vastu põhikirja ja selle täiendused, valis salajasel hääletusel 2 aastaks juhatuse liikmed ja juhatuse esimehe ning revisjonikomisjoni ja esimehe, kinnitas instruksiooni juhatusele, kinnitas liikmeks võtmise ja väljaheitmise, vaatas läbi veerandaasta ja aasta majandusplaanid ning tulude ja kulude eelarved, ehituse ja kapitaalremondi kavad, samuti põhivahendite ostu ja müügi, hindas juhatuse ja revisjonikomisjoni tegevust ja tühistas halva töö korral juhatuse ja revisjonikomisjoni volitused ennetähtaegselt, kinnitas preemiad nii juhatusele, juhatuse esimehele kui revisjonikomisjonile, palkas ja vallandas kaupluste juhatajad.²⁶

Tartu TK juhatuse valis liikmete üldkoosolek 2 aastaks 5-7-liikmelisena. Juhatus oli kooperatiivi täidesaatvaks organiks ja tegutses üldkoosoleku poolt kinnitatud instruksiooni alusel. Juhatus sõlmis lepinguid, väljastas volitusi ning hoidis kooperatiivile kuuluvat vara. Juhatus otsused protokolliti ja koosolekud olid avatud kõigile tarbijate kooperatiivi liikmetele.

Tartu TK volinike koosolek valis 11. märtsil 1945 juhatuse esimeheks Paul Tressunovi ja 5-liikmelise juhatuse: R. Rand – Tartumaa Tarbijate Kooperatiivi Kaubandusosakonna juhataja; J. Meerits – Üleliidulise Kommunistliku Bolševike Partei esindaja; J. Tints – Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondliku Liidu juhatuse esimees; E. Annok – Luunja valla Täitevkomitee esimees ja H. Palla – Kuuste valla Täitevkomitee esimees.²⁷ Asjaolu, et juhatuse koosseisu kuulus ka EK(b)P esindaja, annab tunnistust sellest, et Tartu TK ei saanud otsuseid vastu võtta enda tahte järgi, vaid oli parteiliselt suunatav ja juhitud. Just EK(b)P oli kooperatiivide tööd suunavaks institutsiooniks, lisaks Tsentrosojuzile.

Juhatusesimees oli kohustatud kutsuma juhatuse kokku vähemalt 2 korda kuus. Tema ülesannete hulka kuulus ka töötajate töölevõtmine ja vallandamine, tema pikemaajalisel tööst eemalviibimisel asendas teda juhatuse esimehe asetäitja. Kõik rahalised dokumendid ja kohustused olid kehtivad ainult juhatuse esimehe ja raamatupidaja allkirjaga.²⁸

Normaalpõhikirja järgi oli kontrollorganiks Revisjonikomisjon, mis revideeris juhatuse tööd ning kogu majanduslikku ja rahanduslikku tegevust vastavalt Tsentrosojuzi poolt kinnitatud eeskirjadele. Komisjon valiti 2 aastaks ning oli 3-5-liikmeline, kelle hulgas oli ka

---

²⁶ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi normaalpõhikirj*. 1941, lk 3.

²⁷ *Ibid*, lk 5.

²⁸ *Ibid*, lk 5.

revisjonikomisjoni esimees. Oma tegevusest andis komisjon aru liikmete üldkoosolekul. Revisjonikomisjoni koosoleku kutsus kokku revisjonikomisjoni esimees vähemalt 1 kord kuus. Revisjonikomisjoni liikmeteks ei võinud olla isikud, kes olid juhatuse liikmetega lähedalt sugulased ja kooperatiivi palgalised töötajad.²⁹

Tartu TK-s tegutsesid 01. novembri 1944. a seisuga järgmised osakonnad ja ametnikud:³⁰

juhatuse esimees, kaubandusosakonna juhataja, kaubandusosakonna abijuhataja;

plaani ja finantsosakond: vanemökonomist finantsalal;

keskarvepidamise osakond: pearaamatupidaja, vanemraamatupidaja, 4 raamatupidajat, kalkulaator, palgatabelipidaja, vanemarveametnik, 4 arveametnikku, nooremarveametnik;

üldosakond – vanemmasinakirjutaja, masinakirjutaja, kaadritebüroo ametnik, koristaja, käskjalg;

kokkuostuosakond – osakonnajuhataja, vanemraamatupidaja, vanemarveametnik, arveametnik, kaubatundja teravilja alal, 5 kokkuostjat, 2 laotöölist;

tööstuste- ja majandusosakond – tööstusteosakonna juhataja, majandusosakonna juhataja, raamatupidaja, arveametnik, nooremarveametnik, leiva- ja pagaritööstuse juhataja, 3 pagarit, majandusala ametnik, kaalutööstuse juhataja, 3 lukkseppa, remont-mehaanik, söökla kokk, söökla kokaabid, söökla tööline, söökla arvepidaja, 2 tislerit, mölder, 2 töölist;

transportosakond – osakonna juhataja, ekspediitor, 3 autojuhti, 4 hobusemeest, 8 transporttöölist, montöör, arveametnik. Lisaks kaupluste juhatajad ja müüjad.

Tartu TK kauplused asusid nii linnas kui maal, eriti maapiirkondades tunti kaubanduse järele erilist vajadust. Tartu TK-le kuulusid Tartus 01. novembri 1944. a seisuga:³¹ leivatööstus asukohaga Võru tn 118 ja 54, kalatööstus Tähe tn 70, varustusköök (söökla) Võru tn 30, mehaanikatööstus Võru tn 10, vankritööstus Kivi tn 75a ja vankri-puutööstus Aia tn 36 ning kauplused linnas ja maal, mille nimekiri on lisas nr 1.

Maakondlikud liidud toetasid vastavalt vajadustele ja võimalustele oma allasutusi. 1947. a juhatuse protokollidest nähtub, et kooperatiiv oli olnud pikemat aega finantsraskustes, mis olid tingitud:

- 1) käibevahendite puudusest;
- 2) ülemäära kõrgest laoseisust.

²⁹ *Juhatuse protokollide raamat*. 1944-1947. EAA.T-599.1.1. L 2-4.

³⁰ *Ibid.* L 2-4.

³¹ *Juhatuse protokollide raamat*. 1944-1947, EAA.T-599.1.1. L 8-9.

Käibevahendite täienduseks saadi Tartu Tarbijate Kooperatiivide Maakondlikult Liidult pikaajalist laenu 863 000 rubla, mis lahendas tekkinud raske olukorra. Laoseis oli ca 2 000 000 rubla üle plaani. Otsustati, et kaubandusosakond teeks nimekirja kaupadest, mis on seisnud laos üle 1 kuu ja viiks kaubalao seisud normi piiridesse.³²

Alates 10. jaanuarist 1945. a võeti üheaastase lepinguga kooperatiivi abimajandiks Ropka vallas asuv Kose talupidamine.³³ Revideerimise tulemused olid järgmised: talu külvipinda 72 hektarit, 4 hobust, 3 veist, 2 lehma, 3 siga ja 2 vasikat. Talupidamises töötas 1 mees ja 2 naist.³⁴

1945. aasta kohustused kooperatiividele nägid ette igas vallas ühe kooperatiivi või kindla asukohaga kaupluse avamise. Sellest tingituna toimusid mitmete kaupluste üleandmised uutele kooperatiividele, mille ülesandeks oli oma piirkonna kaupadega varustamine. Tartu TK andis üle Vara harukaupluse Kavastu Tarbijate Kooperatiivile, Võrtsjärve osakond anti üle Elva Tarbijate Kooperatiivile, samal ajal võttis Tartu TK üle Tammistu harukaupluse, mis kuulus eelnevalt Kavastu Tarbijate Kooperatiivile.³⁵ Kooperatiivile kuuluv Kose abimajand anti üle NSVL-i Lennutööstuse Rahvakomissariaadi Tehasele nr 89.³⁶ Sama aasta 1. septembril anti Puurmani Tarbijate Kooperatiivile Laeva harukauplus.³⁷

1. novembrist 1945 viidi kooperatiivile kuuluvad tööstused ja ettevõtted ühisele iseseisvale bilansile nimetusega Tartu Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat „Tootja“, mille alluvuses hakkasid tegutsema: kaalu-remonditöökoda, puidutööstus, vankri-puutööstus, sepikoda ja kohvitööstus.³⁸ Tootmistegevus oli kooperatiivide põhikirjaliseks ülesandeks.

Tartu TK struktuuris toimusid muudatused 1946. aastal seoses otsusega, et Tartu TK pidi varustama täies ulatuses järgmisi valdu: Tartu, Puhja, Laeva, Kuuste, Äksi, Võnnu, Kambja, Luunja, Ropka, Veski, Tähtvere ja Mäksa. Seniste kaupluste nimekirjast langesid ära Tartu TK Rannu osakond Rannu vallas ja Vara osakond Vara vallas. Samas otsuses soovitati avada juurde sepikodasid.³⁹

---

³² *Juhatusse protokollide raamat*. EAA.T-599.1.20. L 72.

³³ *Juhatusse protokollide raamat*. EAA.T-599.1.1. L 8.

³⁴ *Ibid.* L 14-15.

³⁵ *Ibid.* L 26.

³⁶ *Ibid.* L 29.

³⁷ *Ibid.* L 41.

³⁸ *Ibid.* L 44.

³⁹ *Ibid.* L 12.

Kolme tegutsetud aasta jooksul oli kooperatiivil tekkinud vajadus ümber korraldada ettevõtte tööjaotus ja luua keskne kaubabaas, mis rakendus tööle 1. juunist 1948. a samades ruumides, kus asusid varem laod, aadressiga Narva tn 124, Tartu. Kaubabaasis hakkasid tööle juhatuse esimees, kaubandusosakonna juhataja, kaubabaasi (ladude juhataja), ekspediitor kaubatundja, õli-raskeraualao laohoidja ja põllurammu-ehitusmaterjalide laohoidja.⁴⁰

1948. a III kvartali inventuuri järgi olid juurde tulnud järgmised kauplused. Tammistu, Võõpste, Lääniste, Kodijärve, Luunja, Roiu, Ilmatsalu, Luunja sovhoos, Haaslava teemaja, Kambja teemaja ja Puhja teemaja.⁴¹

Põhikirjaliste kohustuste järgi tegelesid kooperatiivid ka maaelanikelt põllumajandussaaduste kokkuostmisega. Juhatuse 26. jaanuari 1949. a otsuse kohaselt määrati valdadesse kokkuostjad, kes tegelesid oma piirkonnas põllumajandussaaduste varumisega vastavalt neile ette antud normidele. Kokkuostjad olid igasse vald määratud järgmiselt: Ropka vald, Puhja vald, Kambja vald, Äksi vald, Võnnu vald, Tähtvere vald, Kuuste vald, Tartu vald, Mäksa vald, Luunja vald ja Veski vald.⁴² Hilisematest protokollidest võib lugeda, et üldlevinud probleemiks oli, et varuja ei suutnud täita ette antud norme ja mitmedki kokkuostjad pidid oma ametist loobuma. Oluline on mõista varujate töö keerukust vaadeldaval perioodil, sest põllumajandus ei olnud heal järjel ja kokkuostuhinnad ei soosinud põllumeest, samuti ei tekkinud ülejääke, mida müüa. Kogu kokkuostusüsteem oli keeruline mõlemale poolele, nii kolhoosnikule kui kokkuostjale. Põllumajanduslik tegevus aga mõjutas oluliselt ka kooperatiivide tegevust ja töökorraldust, sest just põllumajandus oli see pidepunkt, mis andis võimaluse kooperatiivsel kaubandusel areneda. Kui põllumajandus hakkas paremini toimima, said kokkuostjad rohkem toorainet, millest omatööstus valmistas elanikkonna jaoks erinevaid tooteid.

1.3. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ametiühingu töö

Lisaks organisatsiooni põhikirjalistele ülesannetele ja kohustustele suunati kooperatiivide tööd nõukogulike institutsioonide poolt. Nõukogude ametiühingute üheks iseloomulikuks tunnuseks oli nende täielik sõltuvus kommunistlikust parteist. Kogu organisatsiooniline struktuur teenis

---

⁴⁰ *Juhatus protokollide raamat*. 1947-1948. EAA.T-599, n 1, s 20. L 77.

⁴¹ *Ibid.* L 82.

⁴² *Juhatus protokollide raamat*. 1948-1949. EAA.T-599, n 1, s 39, lk 50.

rangelt tsentraliseeritud juhtimise ja partei poolt seatud ülesannete täitmise huve.⁴³ Eriline tähelepanu oli kultuuri- ja ideoloogiatööl, sest töötajate vaba aeg tuli sisustada.

06. novembril 1944 toimus tööliste ja teenistujate üldkoosolek, kus valiti Tartu TK ametiühingu juhatuse ja revisjonikomisjoni liikmed. Koosolekut juhatas kooperatiivi esimees Pavel Tressunov.⁴⁴ Järgmisel koosolekul, mis toimus 28. novembril, valiti ametiühingu komisjonid ja nende liikmed. Komisjonid moodustati järgnevalt:⁴⁵

- 1) töölisvarustuse ja ühiskondliku kontrolli komisjon;
- 2) palga ja tootmise komisjon;
- 3) kultuurkomisjon;
- 4) elamu, kultuuri ja heaolu komisjon;
- 5) sanitaarkontrolli ala.

Järgnevatel koosolekutel tegeleti peamiselt liikmete vastuvõtmisega. Lisaks valiti veel Rahvakohtu liikmed.⁴⁶ Protokollidest lähtub, et ametiühing tegeles punanurga organiseerimisega, rahvusvahelise naistepäeva aktuse ettevalmistustega, sotsialistlike võistluste korraldamisega, ordenite jagamise, noomituste jm ülesannetega.

Protokollidest lähtuvalt lisandus ühekordseid kohustusi ETKVL-i määruste järgi. Näiteid võib tuua mitmeid, näiteks Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondliku Liidu ettepanek toetuse andmiseks spordiseltsile. Seda kajastab juhatuse protokoll.⁴⁷ Ettepaneku järgi taotleti spordiseltsile „Jõud“ toetust 3000 rubla ulatuses ja Tartumaa Laulupäeva korraldamiseks toetust 1000 rbl. Samas protokollis on Tartu TK ametiühingu komitee palve toetada Tartu TK spordikollektiivi spordivarustuse muretsemiseks 1500 ja keelpilliorkestrile keelpillide muretsemiseks 1500 rbl ulatuses. Toetused anti liikmete kultuuri- ja heaolufondist. Hilisema protokolliga järgi soovitakse toetust pioneerilaagrite korraldamiseks Eestis.⁴⁸

⁴³ **Kiik, L.** 2000. *Ametiühingud võõra võimu all (1940-1990)*. Tartu: Greif, lk 5-6.

⁴⁴ *Ametiühingu protokolliraamat*. 1944-1947. Tartu TK arhiiv, n 1 aü, s 1. L 1-2.

⁴⁵ *Ibid.* L 3-4.

⁴⁶ *Ibid.* L 4.

⁴⁷ *Juhatus protokollide raamat*. 1948-1949. EAA.T-599, n 1, s 39, lk 50.

⁴⁸ *Juhatus protokollide raamat*. 21.04.1948-06.08.1949. EAA.T-599, n 1, s 69. L 34. TTKML kiri K-579 – 28.V 1949.

1.4. Esimese peatüki kokkuvõte

Peatükis otsiti vastuseid küsimustele, mis olid organisatsiooni ülesanded, kuidas oli korraldatud juhtimine ja struktuur ning milline nägi välja kauplustevõrk. Iseseisva Eesti perioodil, mida kajastas seminaritöö, oli Tartu TK eelkäijaks Tartu Eesti Majanduse Ühisus ja tema tegevus oli suunatud eelkõige põllumeeste tegevuse toetamisele ja kaasa aitamisele. Ühisus aitas soetada põllutöökä vajalikke põllutööriistu ja majapidamistarbeid ning müüa põllumajandus- ja aiasaaduseid ning käsitöötooteid.

Sõjajärgsel ajal kujunesid tarbijate kooperatiivide maakondlike liitude peamiseks ülesanneteks kooperatiivide varade leidmine, sõjaaja kahjude hindamine ning remont- ja korrastustööd. Selleks, et jätkata kaubanduslikku tegevust, tuli korrastada hinnad ja toimetada kaubad kiiresti müügile. Vajadusel tuli korraldada oma jõududega kaubaveod. Iga talupidaja pidi kuuluma lähimasse kooperatiivi ja vajalik oli uute liikmete värbamine. Olulisel kohal oli omatööstuse ja ühiskondliku toitlustuse korraldamine kodumaise tooraine baasil. Kõik need otsused olid kohustuslikud ka maakondlike liitude all tegutsevatele tarbijate kooperatiividele, üheks neist oli uuritav Tartu Tarbijate Kooperatiiv.

Tartu Tarbijate Kooperatiiv alustas oma aktiivsemat tegevust 9. septembril 1944. aastal, alludes Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlikule Liidule. Tartu TK-l olid juriidilise isiku õigused ja ta tegutses põhikirja alusel. Tema ülesandeks oli kaubandustegevus ning põllumajanduslike toodete kokkuost põllumeestelt, lisaks veel omatööstuse ja toitlustamise arendamine. Ülesannete teostamiseks pidi Tartu TK avama kaupluseid, kioskeid ja rändkauplusi; organiseerima tööstus- ja toidukaupade kättetoimetamist tarbijaile; teostama põllumajanduslike toodete, toormaterjalide ja kodutööstuse toodete kokkuostu; organiseerima kokkuostetud toodete vastuvõttu, sorteerimist ja säilitamist; avama tarbijaskonna jaoks restorane, teemaju, söögisaale, pagaritööstusi ja tootmisettevõtteid. Tartu TK-le kuulusid kauplused nii maal kui linnas, lisaks leivatööstus, kalatööstus, varustusköök, mehaanikatööstus ja vankritööstus Tartu linnas, mis täitsid omatööstuse vajadusi.

Tartu TK struktuuris toimusid muudatused 1946. aastal seoses Tartu TK varustuspiirkonna suurenemisega. Struktuurilised muutused toimusid vastavalt igapäevaste vajaduste muutustele. Organisatsiooni tegevusest on siiski näha, et püüti igati kaasa aidata inimeste tarbimisvajaduste rahuldamisele võimaluste piires. Tarbijate kooperatiivi juhtimise kõrgeimaks organiks oli

liikmete üldkoosolek, mis moodustus liikmeskonnast. Kooperatiivi kuulumine oli maarahvale peaaegu et kohustuslik ja kooperatiivile vajalik, sest liikmemaksud olid üheks kooperatiivi rahastamise allikaks.

2. TARTU RAJOONI TARBIJATE KOOPERATIIV 01.11.1950-01.04.1965

2.1. Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit katusorganisatsioonina

Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit likvideeriti 01. novembril 1950. a ja Tartu Tarbijate Kooperatiiv nimetati ümber Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiviks (lühend Tartu RTK) otsealluvusega Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklikule Liidule (lühend ETKVL), mille ajalugu ulatub samuti Eesti Vabariigi aega (ETK). „ETKVL – Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu lõplik vormistamine sai teoks Eesti NSV tarbijate kooperatsiooni I vabariiklikul kongressil. Kongress toimus Estonia kontserdisaalis 3. aprillil 1941. Kongressil kinnitati Nõukogude tarbijate kooperatsioonis kehtiv põhikiri ning valiti täite- ja kontrollorganid. (...) Uue põhikirja järgi allus ETKVL Moskvaa asuvale Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule – Tsentrosojuzile. ETKVL-ile allusid omakorda maakondlikud liidud ning viimaste kaudu kogu ühiskaubandusvõrk. (...) Samal ajal allusid nii ETKVL kui ka maakondlikud liidud veel kohalikele parteiorganitele.“⁴⁹

2.2. Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi ülesanded

Eelpool kirjutatu põhjal võib väita, et põllumajanduse ja kooperatiivkaubanduse tegevused olid üksteisega tihedalt seotud. 1950. aastate esimesel poolel Eesti põllumajandustoodang ei suurenenud, vaid vähenes. Olukorra parandamiseks anti 1955. aastal kolhoosidele ja sovhoosidele suurem sõnaõigus plaanide koostamisel. 1956. aastal aga lubati kolhoosidel oma põhikirja täiendada vastavalt kohalikele oludele, mida ka kolhoosid kasutasid. Tegelikult ei vajatud maal parteikooli haridusega inimesi, vaid tehnikat ja traktoreid. Traktorid aga olid koondatud riigile kuuluvatesse masina-traktorijaamadesse. 1958. aastast need kaotati ja kolhoosidel avanes võimalus masinad ära osta. Sama ajal alustati kolhoosides üleminekut

---

⁴⁹ Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Priton, lk 63.

rahapalgale, mis motiveeris töötajaid ja parandas nende elujärge.⁵⁰ Ajavahemikul 1958-65 Eesti majanduse kogutoodang kahekordistus. Tõusid ka tööliste palgad.⁵¹ Põllumajanduse edenemine ja elanikkonna materiaalse heaolu tõus andis paremad võimalused ka kooperatiivide arenguks ning plaanide täitmiseks.

Vaadeldaval perioodil toimusid mitmed muudatused haldusjaotuses. 26. septembril 1950. aastal moodustati endiste maakondade asemele 39 maarajooni. Sellega viidi Eesti administratiiv-territoriaalne jaotus kooskõlla teistes liiduvabariikides kehtivaga. Seoses rajoonide moodustamisega reorganiseeriti ka kooperatiivne süsteem. Seniste tarbijate kooperatiivide maakondlike liitude asemele moodustati rajooniliidud. „Viies rajoonis – Antsla, Otepää, Tartu, Tõrva ja Vastseliina – rajooniliitusid ei moodustatud, sest nendes jäi tegutsema vaid üks tarbijate kooperatiiv. Selliseid üksusi hakati nimetama Rajooni Tarbijate Kooperatiivideks – RTK.“⁵²

Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit likvideeriti 01. novembril 1950. a ja Tartu Tarbijate Kooperatiiv nimetati ümber Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiviks (lühendina Tartu RTK) otsealluvusega ETKVL-le.⁵³ Rajoonide moodustamise tulemusena jäi Tartu rajoonis ainsaks kaubandusettevõtteks Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiv, mille ülesandeks oli Tartu rajoonis arendada kaubandust ning rahuldada elanike, kolhooside ja asutuste nõudmiseid laiatarbekaupadele. Selle ülesande teostamiseks jäi Tartu RTK-l maale 21 kauplust ja üks kiosk ning linna 4 kauplust ja 2 turumüügipunkti, seega kokku 28 ettevõtet. Peale selle jäi varustada ka osa Elva ja Räpina rajooni, kokku 5 kauplust ja 2 ühiskondliku toitlustuse ettevõtet (lühend ÜTE).⁵⁴

1. oktoobrist 1952. a kuni 1. maini 1953, seega ainult 7 kuud, eksisteeris Eesti NSV-s oblastiline jaotus. Sel ajal moodustati ETKVL juhatuse määruse põhjal Tartu Oblasti Tarbijate Kooperatiivide Liit, millele allutati Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiv koos vastavalt oblasti piiridesse kuuluvate teiste rajoonikooperatiivide ja rajooniliitudega.⁵⁵ Seega kuulusid Tartu Oblasti Tarbijate Kooperatiivide Liidule 13 üksust: Antsla, Elva, Jõgeva, Kallaste, Mustvee, Otepää, Põltsamaa, Põlva, Räpina, Tartu, Valga, Vastseliina ja Võru tarbijate kooperatiivid. Kui

⁵⁰ Pajur, A jt. 2005. *Eesti ajalugu VI*. Tartu: Ilmamaa, lk 298.

⁵¹ *Ibid*, lk 300.

⁵² Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Printon, lk 72.

⁵³ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi ajalooline õiend*. L 5.

⁵⁴ *Tartu TK piikonnaliikmete koosoleku protokollid*. 1951. EAA.T-599, n 1, s 127. L 19.

⁵⁵ ETKVL juhatuse määrus 18.09.1952 nr 309.

oblastid likvideeriti, viidi Tartu RTK tagasi ETKVL-i otsealluvusse.⁵⁶ Pärast oblastilise haldusjaotuse kadumist taastati rajoonid, mille arv muutus kuni aastani 1966, jäädes seejärel 15 rajooniga püsima.⁵⁷ Sellises suuremahulises reorganiseerimises lühikese perioodi jooksul kasutegur puudus, küll aga tekitasid ümberkorraldused segadust organisatsiooni töös, mis omakorda takistas põhikirjalistele ülesannete täitmist.

Tarbijate kooperatsioon aitas tunduvalt kaasa maaelanike olmetingimuste parandamisele ja kultuuritaseme tõstmisele. Tartu TK põhikirjas toimusid 1958. a muutused seoses tegevuste ja kohustustega. Põhikirja § 1 fikseerib Tartu TK tegevuse ja kohustused järgmiselt: „Kodanikud, kes elavad Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis Tartu rajoonis ja Tartu linnas ühinevad vabatahtlikult Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiviks, et ühiste jõudude ja abinõudega organiseerida ja arendada oma tegevusrajoonis nõukogude kooperatiivset kaubandust. Nõukogude rahva kultuuritaseme ja materiaalse heaolu pideva tõusu, linna ja küla vahel majanduslike sidemete laienemise tingimustes võtab tarbijate kooperatiiv oma ülesandeks rahuldada oma liikmete ja kõikide töötajate vajadusi rahvatarbe kaupadele, kolhooside vajadusi nende majapidamiseks tarvilikele kaupadega, osutada igakülgset kaasabi liikmeile, kõikidele kolhoosnikutele ja kolhoosidele oma toodangu turustamisel, soodustades sellega sotsialistliku põllumajanduse järsku tõusu.“⁵⁸ Sellest otsusest tulenevalt muutus kooperatiivide ülesandeks ja kohustuseks liikmete värbamine ja kaasamine kooperatiivi tegevusse. Selle eesmärgi saavutamiseks olid liikmetele ette nähtud mitmed kultuuriprogrammid ja müügipäevad, et väärtustada liikmeks olemise eeliseid. Lisaks eelpool loetletud kohustustele lisandusid tarbijate kooperatiividele veel NSV Liidu määrused, milleks olid põllumajandussaaduste ja toorainete kokkuost ning tootmistegevuse ja toitlustamise korraldamine.

2.3. Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi juhtimine ja struktuur

Kõiki Tartu RTK-le määratud ülesandeid aitasid teostada struktuuri- ehk allüksused, milleks olid Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Varumiskontor, Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat „Tootja“, Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Kooperatiivkaubastu ja Ühinenud Toitlustusettevõtete Koondis ehk lühendatult ÜTE.

⁵⁶ Lään, V. 2008. *Ühenduses on jõud*. Tartu: Elmatar, lk 63.

⁵⁷ Eesti haldusjaotuse kujunemine. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/eesti_haldusjaotuse_kujunemine (18.04.2013).

⁵⁸ Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi põhikiri. 1958, lk. 1.

ETKVL Tartu Kooperatiivkaubastu moodustati 1. detsembril 1948 asukohaga Tartus, G. Adolphi tn 11, alluvusega ETKVL-ile ehk vabariiklikule liidule Tallinnas, lisas nr 2 on välja toodud kauplustevõrk.⁵⁹ Komisjonikaubanduse kaudu turustati juurvilja, liha, piima, rasva, jahu ja tangaineid. Lepingud kaupade komisjonile andmiseks olid sõlmitud Jüriöö, Külvaja, Ühisjõu, Uue Elu, Kingissepa nim jt kolhoosidega Tartu ja Põlva rajoonist ning Vellavere kolhoosiga Elva rajoonist. Teiste hulgas oli sõlmitud leping ka Moldaavia NSV Strašenski rajooni Noore Kaardiväe kolhoosiga, kes kohustus komisjonimüügile Tartu linnas andma veini, pähkleid ja viinamarju. Kaupu võeti vastu ka otse kolhoosnikelt. Kolhoos pidi vormistama Kooperatiivkaubastule saatelehe, kus pidi muude andmete kõrval olema kauba kokkulepitud hind, liha puhul keskmine hind. Raieakti koostamisest, kaupade ümberhindamisest kas madalamaks või kõrgemaks pidid osa võtma kolhoosi ja turu administratsiooni esindaja.⁶⁰

Tartu RTK struktuur ja administratiivkoosseis 1950. aastal oli alljärgnev:⁶¹

üldosakond: juhatuse esimees, sekretär-tõlk, 2 vaneminstruktorit, vaneminstruktor kaadrite alal, vaneminstruktor tööstuse alal, statistik, vanemökonomist;

kaubandusosakond: osakonnajuhataja, juhatuse esimehe asetäitja, vanemkaubatundja, juhataja asetäitja, kaubatundja ja 2 jaemügiettevõtte arvealatöötajat-kassapidajat;

kokkuostuosakond: osakonnajuhataja-esimehe asetäitja, vanemkaubatundja-osakonnajuhataja asetäitja, kaubatundja;

raamatupidamise osakond: pearaamatupidaja, pearaamatupidaja asetäitja, 2 vanemraamatupidajat, 4 raamatupidajat, 2 vanemarveametnikku, arveametnik, arveametnik-kassapidaja, 16 valvurit.

Tartu Maakondliku Liidu Kokkuostu Baas viidi kooperatiivi alluvusse ja nimetati 1. detsembril 1950. a ümber Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Varumiskontoriks, mis alustas oma tegevust 1. jaanuaril 1951. a. Varumiskontori tegevusalaks oli põllumajandussaaduste ja toorainete kokkuost Tartu rajooni piirkonnas ja nende realiseerimine ning utili varumine. Varumiskontor asus Tartus, Lembitu tn 8. Tema alluvuses olevad laod asusid Tartus alljärgnevalt: üldladu – Lembitu tn 8, munaladu – Lembitu tn 8, linaladu – Võru tn 132, utiliiladu – Riia tn 127. Lisaks

⁵⁹ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kooperatiivkaubastu ajalooline õiend*. L 4.

⁶⁰ **Ruud, K.** 1954. *Komisjonikaubanduse arendamisest*. – Edasi, nr 3, lk 3.

⁶¹ *Administratiiv-majanduskulude eelarve ja koosseisude nimestik*. 1950. Tartu TK arhiiv. N 1, s 96. L 5-7.

15 ostupunkti: Lääniste, Rebase, Luunja, Võõpste, Reola, Melliste, Meerapalu, Vedu, Kambja, Tartu, Soinaste, Võnnu, Lähte, Kärevere ja Laeva.⁶²

Kooperatiivi tööstuskombinaat, mis oli oma tegevust alustanud juba 1. novembril 1945. a, nimetati 1. jaanuaril 1951. a ümber Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadiks „Tootja“. Kombinaadi kontor asus Tartus, Võru tn 54. Tööstuskombinaadi ettevõteteks olid: sinepi-, limonaadi- ja vorstitööstus, Kallaste leivatööstus, stantsimistööstus, kingsepatöökoda, rõivatööstus, jahuveski „Poka“, jahuveski „Kükita“, sarve- ja vihmavarjutööstus, juuksuritöökodad, harjatööstus ja kohvi-pagaritööstus. Peale tööstuste kuulus tööstuskombinaadile 2 abimajandit – „Kellani“ ja „Piiri“.⁶³

Ühiskondliku toitlustamise võrk Tartus ja Tartu maakonnas seisuga 18. mai 1953. a on loetletud lisas 3. Maaelanike teenindamiseks asutas tarbijate kooperatsioon arvukalt sööklaid, teemaju, puhveteid ja einelaudu. Raamat „Tarbijate Kooperatiivi ajalugu“ kirjeldab, et ajavahemikul 1954-1958 levis NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes ulatuslikult iseteenindamine. Iseteenindust hakati kasutama eeskätt töölis- ja koolisööklates ning toitlustamise tipptundidel.⁶⁴ Esialgu tuli ka Tartu TK-l uudset teenindusvormi elanikkonnale tutvustada ning selgitada selle mugavust ja vajalikkust. Kohati ilmnes ka vastuseisu, nagu uuenduste suhtes aeg-ajalt ikka kohata võib.

Muudatused rajoonide arvus⁶⁵ hakkasid uuesti toimuma alates 12. oktoobrist 1957. a. Seoses Kallaste rajooni likvideerimisega⁶⁶ 24. jaanuarist 1959. a liideti Kallaste Rajooni Tarbijate Kooperatiivi kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrk Tartu RTK-ga. Kaupluste ja toitlustusettevõtete nimekiri, mis asusid selles piirkonnas, on välja toodud lisas 4. Tartu RTK Kooperatiivkaubastu likvideeriti 15. veebruaril 1958.⁶⁷

„1957. a kutsuti NSV Liidu parteiliidri Nikita Hruštšovi initsiatiivil ellu piirkondlikud rahvamajandusnõukogud (RMN), mille eesmärk oli vähendada üleliiduliste keskmisteeriumide võimu ja otsustusprotsesside tsentraliseeritust ning võimaldada kohalikele liidritele majanduse juhtimise näol märksa suuremat autonoomiat, kuigi majanduse keskne planeerimine allus

⁶² Tartu Tarbijate Kooperatiivi ajalooline õiend. L 1.

⁶³ Tartu Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat „Tootja“ ajalooline õiend. L 1.

⁶⁴ Vakk, A. 1973. *Tarbijate Kooperatiivi ajalugu*. Tallinn: Valgus, lk 111.

⁶⁵ Rajoon on haldusüksus. Maarajoonid – arvult 39 - moodustati 26.09.1950. (EE 1995 sub rajoon).

⁶⁶ *Ibid*, lk 10.

⁶⁷ Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Kooperatiivkaubastu ajalooline õiend. L 5.

endiselt Moskvale. Kogu riik jaotati esialgu 105 territoriaalseks rahvamajandusnõukoguks, mille hulgas oli ka Eesti NSV RMN. Eesti NSV majandusele oli rahvamajandusnõukogu aeg 1957-1965 suhteliselt edukas. Aastatel 1958-1965 kahekordistus Eesti majanduse kogutoodang. Mõnevõrra suurenes otsustamisõigus.⁶⁸ Ka rahvamajandusnõukogu ajal allus Eesti majandus tervikuna Moskvale, s.t. keskaparaadis kinnitatud plaanile. Kuna aga operatiivne otsustamisõigus oli Tallinnas, oli asjaajamine mõnevõrra hõlpsam, sest tootmisjuhtidel ei olnud tarvis iga allkirja ja kooskõlastuse pärast Moskvasse sõita. Tulemuseks oli tootmisnäitajate tõus.⁶⁹ Üldine seisukoht Eesti NSV-s, mis andis kohalikele organisatsioonidele suurema otsustusvabaduse, mõjutas ka ETKVL-i süsteemi. Tartu TK-1 avanes võimalus ise puuduvaid kaupu hankida, mida tsentraliseeritud korras ei saanud piisavalt. Näiteks hangiti Novgorodist nii patareisid kui lastekasukaid, Vologdast keraamikat ja anumaid, Riiast raadioid ning Jaroslavlist tööriistu ja elektripliite.⁷⁰

Suured muutused leidsid aset aastatel 1959-1965 Eesti tarbijate kooperasiiooni tootmistegevuses. 1960. aastal algas ETKVL-i väikeste tootmisettevõtete ühendamise suuremateks, et soodustada tootmise mehhaniseerimist ja tõsta tööviljakust. Sel perioodil likvideeriti hulk väikeseid leivatehaseid ning tootmine koondati suurtesse tehastesse.⁷¹ Elva RTK leivatööstus liideti 1. aprillist 1965 Tartu RTK Tööstuskombinaadiga „Tootja“, samal ajal likvideeriti sinepi-, limonaadi- ja vorstitööstus ning ettevõtte nimetati ümber Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Leivatööstuseks „Tootja“.⁷²

Vaadeldaval perioodil toimus ka kaks põhikirjalist muutust. Esiteks § 31 järgi valis volinike koosolek 2 aastaks 9-liikmelise juhatus, nende hulgas juhatus esimees. Volinike koosolek moodustus piirkondlikel koosolekutel valitud volinikest ja tuli kokku vähemalt 2 korda aastas. Volinike koosolek oli otsustusvõimeline vähemalt $\frac{3}{4}$ volinike osavõtu korral.

Juhatus tegevust kontrollis revisjonikomisjon.⁷³ Teiseks uuenduseks Tarbijate Kooperatiivi tegevuse juhtimises oli muudatus, et lisaks volinike koosolekutele hakkasid toimuma piirkondlikud koosolekud. Piirkondlikud koosolekud kutsuti kokku juhatus poolt liikmete

---

⁶⁸ Rahvamajandusnõukogu. <http://www.estonica.org/et/Rahvamajandusn%C3%B5ukogu/> (20.04.2013).

⁶⁹ Pajur, A jt. 2005. *Eesti Ajalugu V*, lk 300-301.

⁷⁰ Lään, V. 2008. *Ühenduses on jõud*. Tartu: Elmatar, lk 76.

⁷¹ Vakk, A. 1973. *Tarbijate Kooperatiivi ajaloost*, lk 132-133.

⁷² Tartu Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat „Tootja“ ajalooline õiend. L 3.

⁷³ Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi põhikiri. 1958, lk. 1.

elukohtade järgi ja mitte vähem kui kaks korda aastas. Piirkondlikud koosolekud valisid 2 aastaks kooperatiivi juhtimise kõrgeima organi, milleks oli volinike koosolek.⁷⁴

Põhikirja § 23 „Piirkondlikud koosolekud“ määrab ära nende õigused ja kohustused:⁷⁵

- a) „vaatavad läbi tarbijate kooperatiivi juhatuse, revisjonikomisjoni, kaupluste, sööklate, teemajade juhatajate, samuti ka kaupluse- ja sööklakomisjonide aruanded;
- b) arutavad tarbijate kooperatiivi töö parandamiseks ja tema majanduse kindlustamiseks juhatusele antavat instruksiooni, samuti ka teisi tarbijate kooperatiivi tööst tulenevaid küsimusi;
- c) valivad lahtisel hääletusel volinikud, kaupluse- ja sööklakomisjonide liikmed, samuti ka tööstusettevõtete kooperatiivse kontrolli komisjonide liikmed;
- d) kinnitavad kohale tarbijate kooperatiivi kaupluste juhatajad.“

Piirkondlikud koosolekud olid otsustusvõimelised, kui koos olid vähemalt pooled antud piirkonnas elavatest tarbijate kooperatiivi liikmetest.⁷⁶ Piirkondlike koosolekute vajadus tekkis sellest, et järjest enam suurenes kooperatiivi liikmete arv ja keeruline oli suuri koosolekuid korraldada. Samuti oli liikmetel mugavam võtta osa oma elukoha läheduses toimuvast koosolekust. Piirkondlikud koosolekud võtsid üle üldkoosoleku funktsiooni.

Tartu RTK volinike koosolek kinnitas 18. veebruaril 1963. a põhikirja⁷⁷ muudatused, milles olid ära märgitud kooperatiivi tegutsemispiirkonnad järgmiselt: Tähtvere, Lemmatsi, Haaslava, Võnnu, Mäksa, Äksi, Tartu, Luunja, Alatskivi, Kärevere, Koosa, Peipsiääre, Vara, Mehikoorma ja Piirissaare külanõukogudes⁷⁸ ning Tartu ja Kallaste linnades. Sellest võib järeldada, et juurde oli tulnud Tähtvere, Haaslava, Mäksa, Äksi, Alatskivi, Koosa, Peipsiääre, Vara, Mehikoorma ja Kallaste linn.

Struktuuriliste muutustena on oluline märkida, et Tartu TK töötajaskond suurenes vaadeldaval perioodil. Märkatav tööjõu juurdekasv toimus raamatupidamise osakonnas. Mõneti on see ka mõistetav, kuna raamatupidamine moodustas olulise osa organisatsiooni töökorraldusest.

---

⁷⁴ Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi põhikirja. 1958, lk 5-6.

⁷⁵ *Ibid*, lk. 5-6.

⁷⁶ Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi põhikirja. 1958, lk. 5-6.

⁷⁷ Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi põhikirja. 1963, lk 1.

⁷⁸ Külanõukogu – NSV Liidu haldusüksus, Eestis moodustati külanõukogud 1945 (EE 1990 *sub* külanõukogu).

Vaadeldaval perioodil toimusid haldusjaotuse muutusest tingituna mitmete kaupluste, ladude, tööstuste ja toitlustusettevõtete ülevõtmised teistelt kooperatiividelt, kaubandustöö korraldamiseks oli aga tarvis juurde võtta täiendavat personali. Uuritava perioodi lõpul kujunes administratiivne koosseis välja selliselt, mida väljendab lisa 5.

2.4. Teise peatüki kokkuvõte

Vaadeldav periood on ajalooliselt keeruline, sest toimus kolhooside moodustamine vaatamata kohalike elanike vastupanule, mis allutati karmide meetoditega. Nendeks olid sunniviisiline kolhoosidesse astumine ja massiline küüditamislaine. Kolhoosid tegutsesid Nõukogude Liidus juba pikemat aega ja nõukogulikuks juhtimiseks oli kolhoosikord sobilikum. Koostöö kolhoosidega oli vajalik ka kooperatiivide ühe põhitegevuste ellu viimiseks, milleks oli kokkuost ja varumistegevus.

Vaadeldaval perioodil toimus mitmeid suuri muudatusi haldusjaotuses, 1950. aastal moodustati Eesti NSV-s rajoonid. 1950. a sügisel ENSV-s läbiviidud administratiivse reformi käigus reorganiseeriti kooperatiivne süsteem, mille tulemusel likvideeriti Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit ja Tartu Tarbijate Kooperatiiv nimetati ümber Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiviks (lühend Tartu RTK). Selle tulemusel muutus Tartu RTK tegevuspiirkond väiksemaks. Ainult lühikest aega 01. oktoobrist 1952. a kuni 01. maini 1953. a oli Eesti Vabariigis oblastiline haldusjaotus ja sel ajal moodustati Tartu Oblasti Tarbijate Kooperatiivide Liit, millele allus Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiv. Oblastilise jaotuse lõppedes moodustati uuesti rajoonid ja viidi Tartu TK uuesti otsealluvusse ETKVL-ile. Muutused Eesti haldusjaotustes tõid kaasa muutused organisatsiooni struktuuris ja alluvussuhetes. Pidevad ümberkorraldused pidurdasid igapäevast põhikirjalist tegevust.

Rahvamajandusnõukogu moodustamine Eesti NSV-s (1958-65) andis ka kooperatiivsele süsteemile suurema otsustamisvabaduse. Tartu TK puhul tähendas see võimalust ise puuduvaid kaupu teistest liiduvabariikidest hankida. Aastatel 1959-1965 toimusid muutused Eesti tarbijate kooperatsiooni tootmistegevuses. 1960. aastal toimus mitmete ETKVL-i väikeste tootmisettevõtete ühendamine suuremateks, et soodustada tootmise mehhaniseerimist ja tõsta tööviljakust. Likvideeriti hulk väikseid leivatehaseid ja tootmine koondati suurtesse

mehhaniseeritud tehastesse. See tõi muutused ka Tartu TK tegevusse, mille tulemusel Elva RTK leivatööstus liideti Tartu RTK Tööstuskombinaadiga „Tootja“. Tartu RTK-l likvideeriti väikesed tööstused.

Põhikirjaga muudeti juhatuse koosseisu arvulist suurust ning juhtimisorganina lisandusid piirkondlikud koosolekud. Piirkondlike koosolekute vajalikkus tulenes kooperatiivide ülesandest suurendada liikmete arvu. Suurte rahvahulkade kokkukutsumine muutus organisatsioonile ja ka liikmetele keeruliseks, seetõttu oli mugavam korraldada koosolekuid liikmete elukohtade järgselt. Järgmisel tasandil esindas piirkonda koosolekul valitud volinik.

3. TARTU TARBIJATE KOOPERATIIV 01.04.1965-1992

3.1. Muutused majanduse juhtimises

Nõukogulik plaanimajandus toimis edasi ka vaadeldaval perioodil, keskseks korralduste jagajaks oli NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee. Eestis tegutses selle allasutusena ENSV Riiklik Plaanikomitee. Majandust liiduvabariikides koordineeriti endiselt käskude ja keeldude abil. 1965. a majandusreform kaotas ENSV rahvamajandusnõukogu ja tugevdas ametkondlikku juhtimist, teisalt hakati rohkem tähelepanu pöörama ettevõtete isemajandamisele ja majanduslikult põhjendatud hindadele.

Põllumajandussaaduste kokkuostuhindade tõstmine oli õiglane kolhoosnike suhtes, kuid linnainimeste elu läks kallimaks. Vastuolulist mõju avaldas maaelule 1960ndate lõpul intensiivistunud väikekolhooside ja -sovhooside ühendamise. Majandid küll tugevnesid, aga kiratsema jäid sajad äärealadele jäänud külad. Paljud kolhoosid ühinesid sovhoosidega, kus olid paremad palgatingimused, kuna sovhoosid olid NSV Liidu riikliku alluvusega ettevõtted. 1970ndatel jätkus kolhooside liitmine, kujunesid suurmajandid ja kolhooside elu elavnes. Kolhoosid rajasid abitootmisi, mis andsid rohkem rahalist sissetulekut. Hakati pöörama tähelepanu töötajate heaolule ja kultuurilisele poolele. Kahtlematult mõjutas põllumajanduslik olukord ka kooperatiivide tööd. Sama ajal suurenes tarbimine, kodudesse jõudsid televiisorid, külmutuskapid ja sektsioonmööbel, hakati soetama senisest rohkem autosid. Seoses palkade tõusuga oleks pidanud paranema kaupade kättesaadavus, aga tegelikult hakati rääkima kaupade *defitsiidist*, see tähendas, et üht või teist kaupa polnud võimalik osta. Töökohtades hakkas ametiühing tegelema järjekordade pidamisega ja kaupade ostulubade jagamisega.⁷⁹

Uus olukord kujunes 1980ndate lõpus seoses Mihhail Gorbatšovi algatud nn uutmispoliitikaga. „27.-28. jaanuaril 1989 toimus ETKVL-i XII kongress. Sellest võtsid osa EKP Keskkomitee esimene sekretär Vaino Väljas ja Ministrite Nõukogu esimees Indrek Toome ning hulk teisi

⁷⁹ Pajur, A jt. 2005. *Eesti ajalugu VI*, lk 308.

juhtivtöötajaid. Kongress võttis vastu uue kooperatsiooniseaduse alusel välja töötatud põhikirja, mille kinnitas NSVL-i Ülemnõukogu 28. mail 1988. a. Seadus jõustus sama aasta 1. juulist. Viimane oli üks progressiivsemaid uutmisajal vastuvõetud dokumente. See lubas kooperatiive piiramatult asutada ja neil iseseisvalt tegutseda.⁸⁰ Seni oli kehtinud kooperatiivides nn tüüpõhikiri, mille järgi oli organisatsiooni tegevus kindlaks määratud. Juhtpõhimõtteks oli demokraatlik tsentralism, mille järgi juhtivad organid valiti alt üles ning kõrgemalseisvate organite otsused olid kohustuslikud madalamal seisvatele. Viimaste otsustel suurt kaalu ei olnud ja need olid rohkem nõuandva iseloomuga. ETKVL-i süsteemis oli kõrgemaks juhtivaks organiks ETKVL-i juhatus, kes aga allus Keskliidu Tsentrosojuzi juhatusel ja EKP Keskkomiteele, kooperatiivide juhatused allusid ETKVL-i juhatusel ja kohalikele parteiorganitele. Uue põhikirja järgi muutus ETKVL-i juhatus korraldavaks ja täidesaatvaks organiks, kelle tööd suunas kongressi valitud 75-liikmeline nõukogu, kellest 2/3 moodustas tarbijate kooperatiivide esindajad ja 1/3 ETKVL-i ettevõtete esindajad. Nõukogu koosolekute vaheajal tegutseva organina moodustati 11-liikmeline nõukogu, presiidium, esimeheks Ülo Niisuke. Tarbijate Kooperatiivid muutusid selle otsuse kohaselt ETKVL-ile allunud organisatsioonidest täieõiguslikeks liikmeteks ja neil oli võimalus ETKVL-i süsteemist välja astuda ning ise oma majandustegevust korraldada.⁸¹

ETKVL-i süsteemis toimusid 1991. a algusest mitmed muudatused. 24. jaanuaril 1991 otsustati moodustada uuesti osakapital. Kuna nõukogudeaegsete ümberkorralduste tõttu polnud võimalik taastada omaaegset olukorda, siis võttis 1991. a nõukogu koosolek aluseks kooperatiivide viimase kolme aasta jaekäibe mahu ja eraldas vastavalt suurusele iga kooperatiivi või ühistu osakapitaliks ETKVL-s 3%. Kokku eraldas ETKVL-i nõukogu põhifondist 36,4 miljonit rubla kooperatiivide osakapitaliks.⁸²

ETKVL-i XIII erakorraline kongress toimus 19. detsembril 1991. aastal Paides Järvamaa kultuurikeskuses. ETKVL-i juhatuse esimees Andres Aruvald märkis oma ettekandes, et kogu oma 50-aastase ajaloo jooksul on ETKVL tegutsenud oma vahenditega. Uus nõukogu valiti ainult kooperatiivide esindajatest, seega 29 liiget, niipalju oli sel hetkel kooperatiive. Otsustati loobuda nimetusest Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit ehk ETKVL, endise nime asemel võeti kasutusele Eesti Tarbijateühistute Keskühistu, lühendatult ETK. Kongress

⁸⁰ Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Printon, lk 93.

⁸¹ *Ibid*, lk 93-94.

⁸² Krinal, V. Krimm, K. Tomson, E. 1996. *Ühistegevuse arengust Eestis*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 88.

taaskehtestas põhikirjana ETK põhikirja 1938. aasta redaktsiooni.⁸³ ETKVL-i erakorralise kongressi otsuses märgiti, et „Eesti Tarvitajate Keskühisuse ja tema õigusjärglase Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu põhikirjaline tegevus Eesti tarbijate ühistegevuse keskorganisatsioonina on olnud katkematu ja järjepidev.“⁸⁴

ETK peakoosolek, esimene pärast 49-aastast sunnitud vaheaega, peeti 23. aprillil 1992. a ETK majas. Iga kooperatiiv sai õiguse peakoosolekule saata vähemalt kolm esindajat, suurema liikmete arvuga kooperatiivid võisid saata ka rohkem esindajaid.⁸⁵ Alates 1992. a hakati rääkima ETK kontsernist, mis koosneb otseselt juhatusele alluvatest ettevõtetest ja osakondadest, ETK on liikmesorganisatsioonide kogum. Tarbijate ühistute eelkäijad alustasid kaupade ühisostudest, sest nii oli odavam. Sama reegel kehtib ka tänapäeval.

Eesti Tarbijateühistute Keskühistu ehk ETK on loodud kolmel eesmärgil:⁸⁶

1. Hulgikaubanduse arendamiseks tarbijate ühistute huvides. See tähendab, et liikmetele pakutavad hulgiteenused ei pea ETK-le kasumit andma.
2. Kontserni kapitali haldamine ja kasvatamine. Liikmesorganisatsioonid on ETK-sse paigutanud kapitali ja see peab neile kasumit tooma.
3. Oskusteabega seotud teenuste osutamine liikmetele ja kontserni ettevõtetele: konsultatsioonid, koolitus ja reklaam.

ETK tegevuses on oluline märkida, et ta kuulub Rahvusvahelisse Ühistegevusliitu – ICA (*International Co-operative Alliance*). Organisatsiooni tegevust alustati 9. augustil 1895. a Londonis ja tema eesmärk on ühistegevuse põhimõtete levitamine ning koostöö koordineerimine. ICA-l oli oma osa selles, et Eesti ühiskaubandus säilis sel ajal, mil tarbijate ühistuid ohustas ühiskaupluste „erastamine“ 50% ulatuses vastavalt ühistuseaduse eelnõule. Just siis selgitas ICA president Lars Marcus oma kirjas EV Riigikogule ja valitsusele, et ühistud ja nende kauplused ongi eraomand. Kirjal oli mõju, sest ühistute omand säilitati.⁸⁷

---

⁸³ Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Printon, lk 103.

⁸⁴ ETKVL erakorralise kongressi otsus 19.12.1991.a.

⁸⁵ Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Printon, lk 103.

⁸⁶ Krinal, V jt. 1996. *Ühistegevuse arengust Eestis*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 90.

⁸⁷ Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Printon, lk 119.

3.2. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ülesanded

Periodiseeringu aluseks antud peatükis on võetud asjaolu, et 1. aprillist 1965. a nimetati Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiv ümber Tartu Tarbijate Kooperatiiviks.⁸⁸ Rajooni piires jäid ETKVL-i otsusel tegutsema kaks kooperatiivi: Tartu Tarbijate Kooperatiiv ja Elva Tarbijate Kooperatiiv. Tartu TK-le kuulus sel perioodil 75 kauplust.⁸⁹

Tartu TK ülesannete hulka kuulus ka pidev liikmete arvu suurendamine. Liikmeks olemine oli elanikkonna hulgas populaarne ja samas ka vajalik, et osta defitsiitseid kaupu, samal ajal kehtisid liikmetele paljud hinnasoodustused. 01. jaanuariks 1973. a oli Tartu TK-l liikmeid linnas ja maakonnas kokku 21 544.⁹⁰

Muutused põllumajanduses mõjutasid positiivselt ka kooperatiivset organisatsiooni. „1980ndatel muutusid mõned kolhoosid küllaltki jõukaks. Kolhoosikeskustesse kerkis uhkeid hooneid, samas häabusid paljud külad. Lisaks külade tühjaksjäämisele oli paljude külakoolide, maaraamatukogude ja rahvamajade sulgemise põhjuseks teadlik poliitika, mis jagas külad perspektiivikaiks ja perspektiivituiks ning soosis maa-asulate tsentraliseerimist.“⁹¹

1988. aastal taastati esimesed talud ja lubati arendada ka väikeettevõtlust. Kuna suurel osal eesti rahvast oli meeles veel 50 aasta tagune iseseisvusaeg, siis loodeti, et maapiirkondades taastatakse peretaludel ja ühistutel baseeruv juhitud demokraatia. Maapiirkondades olid aga toimunud seoses sotsialistlikule suurtootmisele üleminekuga põhjalikud ümberkorraldused ja muutused olid toimunud ka väärtushinnangutes, eriti noorema põlvkonna puhul. Ühiskonda hakkas imbuma kapitalistlik, rahal ja kasumil põhinev ideoloogia. Riigikogu võttis vastu selgelt kapitalistliku orientatsiooniga omandi-, maa- ja põllumajandusreformi seadused, mille alusel hakkas välja kujunema kapitalistlik ühiskonnamudel.⁹²

1990ndate alguses toimusid poliitiliselt väga olulised sündmused, mis said alguse riigipöörde katsest Moskvast. Võimuvaakum Moskvast andis võimaluse Eestil välja kuulutada iseseisvuse. Iseseisvuse taastamine lõi poliitilised ja majanduslikud tingimused üleminekuks

⁸⁸ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi ajalooline õiend*. L10.

⁸⁹ **Lään, V.** 2008. *Ühenduses on jõud*. Tartu: Elmatar, lk 92.

⁹⁰ Volinike koosolekute protokollid. 1973. Tartu TK arhiiv. N 1, s 576. L 17.

⁹¹ **Pajur, A** jt. 2005. *Eesti Ajalugu VI*, lk 355.

⁹² **Leetsaar, J.** 2012. *Maamajanduslik ühistegevus*. Tartu: Eesti Maaülikool, lk 294.

turumajandusele. 1992. a võeti vastu Eesti Vabariigi ühistuseadus.⁹³ Sellest seadusest tulenevalt on ühistu eesmärgiks teenuste osutamine oma liikmetele ja ühistu võib teenida tulu. Taasiseseisvunud Eestis leidis jõudusid, kes soovisid ka kooperatiive riigistada. Kui selline tegevus oleks heaks kiidetud, oleks see tähendanud ka kõikide ühistute ja kooperatiivide riigistamist. Tartu Tarbijate Kooperatiivi volinike koosolek kinnitas 15. veebruaril 1993. a uue põhikirja, lähtudes uuest ühistuseadusest.⁹⁴

3.3. Tartu Tarbijate Kooperatiivi juhtimine ja struktuur

Võrreldes 1965. a administratiivkoosseisude nimekirju (lisa 5) 1950. a nimekirjadega, mis on välja toodud teise peatüki alapeatükis „2.3 Juhtimine ja struktuur“, olid toimunud struktuuris olulised muutused: kadunud olid juriskonsuli, arveametniku ja 2 vanemarveametniku ametikohad, samuti asjaajaja ja masinakirjutaja ametikoht ning asendunud sekretär-tõlgi ametikohaga. Loodud olid järgmised ametikohad: juhatuse esimehe asetäitja ehituse alal, ühiskondliku toitlustamise ettevõtete instruktor, kaadriosakonna juhataja, plaani- ja töötasuosakonna juhataja, sõiduauto juht, koristaja, juurde oli võetud 1 pearaamatupidaja, 6 vanemraamatupidajat, 3 raamatupidajat, revident, ökonomist, ökonomist hindade alal, vaneminstruktor transpordi alal ja vaneminstruktor kommunaalalal. Seega toimus pidev töötajate juurde võtmine ja töökohtade loomine ning vähesel määral ametikohtade kaotamine, aga seda võiks tõlgendada pigem tööülesannete ümberjaotamisena vastavalt olukorrale. Lähtudes administratiivkoosseisu suurenemisest võib arvata, et selle tingis tegevuse laienemine oma tegevuspiirkonnas. Vaatluse alla selles alapeatükis on võetud ainult administratiivne koosseis.

Majanduse edenemine soosis ka Tartu TK tegevust. 15. detsembril 1965. a avati Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kaubamaja ja restoran „Tarvas“. Kaubamaja oli suurim Baltikumis, müügipinnaga 36 757 m². Lisas 6 on sellest ajast pärinev foto Tartu TK Kaubamajast ja restoranist „Tarvas“. Esimesel korrusel müüdi raadioid, telereid, muusika- ja sporditarbeid, vaipu ning mööblit, teisel korrusel valmisriideid, kangaid, karusnahku ja jalatseid. Lisas 7 on pilt esimese korruse telerite osakonnast. Kaubamajas oli kuus osakonda ja 22 sektsiooni, igaühes ametis 3-8 müüjat. Personal

---

⁹³ Eesti Vabariigi ühistuseadus. RT 1992, 36,477. <https://www.riigiteataja.ee/akt/30668> (20.01.2013).

⁹⁴ Volinike koosoleku protokollid.1993. N 1, s 1232. L 4.

koosnes 191 inimesest, direktorina asus ametisse Heino Lindre.⁹⁵ Suure keskuse juhtimine ja töö korraldamine nõudis ka juhtkonnalt teadlikkust ja kindlaid otsuseid.

Kuna kaubanduses oli pidevalt koolitatud kaadri puudus, otsustati Tartu TK-s avada kaupluskool kaadri koolitamiseks. Tartu TK Kaupluskooli vastuvõtukomisjon alustas tööd 01. oktoobril 1969. aastal. Vastu võeti 19 õpilast 20-st. Tartu Riikliku Ülikooli vanemõpetaja Ülo Mallene viis õpilaste seas läbi küsitluse psühholoogilise testi alusel. Test oli koostatud küsimustest, mis andsid vastuse õpilaskandidaadi sobivuse kohta. Kandideerijad vastasid kümnele küsimusele kas „jah“ või „ei“ vastusega. Kokkuvõtvalt märkis Ülo Mallene, et üldine tase oli madal, välja arvatud mõned erandid.⁹⁶

Ka administratiivses struktuuris toimusid suured muutused, järjest enam tekkis vajadus uute töökohtade loomise järele, kuna organisatsioon laienes pidevalt. 1970. a koosseisude nimekirjas olid toimunud võrreldes 1965. aastaga järgmised muudatused: juriskonsuldi asemel oli vanemjuriskonsult, ametikohtadest olid juurde tulnud 1 instruktor, 1 sõiduautojuht, 6 raamatupidajat, 2 ökonomisti, kaubandusosakonna juhataja, 2 kaubandusosakonna juhataja asetäitjat, vaneminstruktor ohutustehnika alal, 1 vaneminsener ja 1 insener transpordi alal, revideerimisosakonna juhataja, 8 inventeerijat, 1 insener ja 1 raamatupidaja remondi osakonda, vähendati 1 raamatupidaja koht.⁹⁷

Pöörates järjest rohkem tähelepanu paremale klientide teenindamisele ja uute liikmete värbamisele ning organisatsioonile seatud eesmärkide täitmisele, hakkas hoogu võtma iseteenindus ka toidukaubanduses. Esimesed positiivsed kogemused iseteenindusvaldkonnas olid saadud seoses Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kaubamaja käivitamisega. 22. oktoobril 1970 avati Varnjas uus iseteeninduskauplus, mis oli üks suurimaid rajoonis. Uue kaupluse müügisaal oli ligi neli korda suurem vanast, kauplust läks appi sisustama ka kontori kollektiiv. Ostjaskonnale kauplus meeldis, aga oli ka neid, kes julgesid väita, et „ega see iseteenindus ikkagi kuhugi kõlba“.⁹⁸

Lisaks iseteenindusele hakati pöörama tähelepanu reklaamile ja väljapanekutele. Selle tingis ka üldine elatustaseme tõus, laiatarbekaupade toodangu ja valiku pidev suurenemine. Lisaks sellele

⁹⁵ Lään, V. 2008. *Ühenduses on jõud*, lk 76.

⁹⁶ Kütt, A. 1969. *Uus õppeaasta kaupluskoolis*. - Laualeht Hermes, nr 6.

⁹⁷ *Administratiiv-majanduskulude aasta eelarve koos lisadega ja koosseisunimestik*. 1970. Tartu TK arhiiv. N 1, s 477. L 56.

⁹⁸ Sumerik, E. 1970. *Avati uus kauplus*. - Laualeht Hermes, nr 9.

muutus ka tarbija nõudlikumaks. Juba 1963. ja 1964. aastal andis ETKVL välja kaks brošüüri „Reklaam kaubanduses“, milles käsitleti kaubandusettevõtete välisilmet, kauplusevälist reklaamitöö planeerimist ja efektiivsust. Aastal 1969 avaldas ETKVL raamatu „Reklaamitöö kogemusi“, mille autoriks oli V. Karu. Raamatus leidsid kajastust järgmised teemad: sotsialistliku reklaami ülesanded, reklaamipsühholoogia, tarbimisvajadused ja tarbijarühmad, kauplusereklaam, kaupade paigutus kaupluses, pakendi tähtsus, kaupluse valgustus, vaateaknareklaam, lööklaused, ajalehereklaam, reklaamkuulutuse koostamine, kuulutuse suurus, raadioreklaam, telereklaam, värvid reklaamis jm.⁹⁹ Lisas 8 on üks selle aja ETKVL-i reklaami näidis. Materjal oleks kindlasti huvi pakkuv uurijatele, kes soovivad võrrelda sotsialistliku ja tänapäeva reklaaminduse erinevusi.

Töötajate majandusalaste teadmiste täiendamisega alustati 1970. aastal. Keskuse töötajatest moodustati vastavalt nende haridusele ja erialale ligi 10 õppegruppi. Iga grupp töötas oma õppeplaani alusel, kus poliitiliste ja muude alade kõrval tutvustati ökonoomikaalaseid teemasid. Rahvaülikooli programmis olid tähtsal kohal aktuaalsed majandusprobleemid. Kaubandustöötajate rahvaülikoolis ulatus õppijate arv üle saja kahekümne. Eraldi töötas kaubanduse ja raamatupidamise osakond. Kaubanduse osakonnas õppisid peale kaubandustöötajate ka inventeerijad. Raamatupidamise osakond koondas kõik kooperatiivi raamatupidajad, kaasa arvatud isemajandavate allettevõtete vastavate alade töötajad. Raamatupidajatele õpetati raamatupidamise ja arveala mehhaniseerimist. Üle kolmekümne juhtiva ja vastutava töötaja jätkas õpinguid kaubandusökonoomika kõrgema astme seminaris. Lektoriteks olid ülikooli õppejõud ja juhtivad töötajad ETKVL-st.¹⁰⁰

Tartu Tarbijate Kooperatiivi Leivatööstus „Tootja“ nimetati 1. oktoobrist 1970. a ümber Tartu Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadiks „Tootja“, kuna leiva tootmine lõpetati seoses riiklikus süsteemis uue leivatööstuse käiku laskmisega.¹⁰¹

Iseteeninduse rakendamisega tegeles Tartu TK juhtkond aktiivselt ka 1971. aastal ja planeeriti, kuidas protsessid paremini toimiksid. Töötati välja osakonna juhatajate, asetäitjate ja töötajate tööjaotus. Müüjatele selgitati, millised peaksid olema nende ülesanded uues olukorras. Suurt tähelepanu hakati pöörama kutsekaasluse küsimustele. Vajalik oli, et iga iseteenindava kaupluse

⁹⁹ Karu, V. 1969. *Reklaamitöö kogemusi*. Tallinn, lk 7-8.

¹⁰⁰ Illak, E. 1971. *Täiendame majandusalaseid teadmiseid*. - Laualeht Hermes, oktoober.

¹⁰¹ *Juhatuse määrused*. 1970. Tartu TK arhiiv. N 1, s 464. L 67.

töötaja oskaks kaupu lahti pakkida, neid müügisala toimetada ning riiulitele välja panna, anda ostjatele konsultatsiooni, korrastada reklaami või töötada kassaaparaadiga. Töötajatele oli vajalik selgitada iseteenindamisele ülemineku vajadust, osakondade või sektsioonide liitmise ning varalise vastutuse küsimust. Oluline oli võimalikult täpselt välja selgitada ostjate liikumismarsruut kaupluses. Selleks paigutati kaupluse sisustus võimalikult optimaalselt. „Umbes paar nädalat enne uue kaupluse üleviimist iseteenindamisele oli otstarbekas avaldada kohalikus ajalehes lühike kirjeldus kaupluse iseteenindamisele üleviimise kohta, kus selgitati ostjatele liikumisskeemi kaupluses, ostjate ja kaupluse töötajate õigusi ja kohustusi.“¹⁰²

1. juulist 1971. a viidi ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrk iseseisvale bilansile nimetusega Tartu Tarbijate Kooperatiivi ÜTE Koondis ja sellega seoses anti üle kakskümmend toitlustusasutust, mille nimekiri on lisas nr 9. Peamine eesmärk koondiste moodustamisel seisnes selles, et saaks rohkem tähelepanu pöörata ühiskondliku toitlustamise tööle ja et oleks eraldi juhtkond, kes tegeleks ainult toitlustamise parandamise ja edasiarendamisega.¹⁰³

Lisak edukalt tegutsenud kaupluskoolile avati 1971/72 õppeaastal ka restorankool. Restorankool komplekteeriti Võru, Harju, Otepää, Lihula, Kingissepa, Hiiumaa, Rakvere, Rapla, Tõrva ja Räpina Tarbijate Kooperatiivide poolt suunatud õpilastest. Kokku õppis sel ajal 14 tütarlast ja 3 noormeest. Õppetöö kestuseks oli 9 kuud, kusjuures teoreetiline õppus vaheldus praktilise õppusega nädalate viisi. Praktikabaasideks olid Tartu restoranid „Tarvas“ ja „Raudtee“ ning söökla „Edu“, väljaspoolt Tartut praktiseerisid õpilased restoranides „Pühajärve“, „Paide“, „Võru“ ja „Elva“. Õppejõududeks olid Tartu TK töötajad ja spetsialistid.¹⁰⁴

1973. aasta 1. jaanuari seisuga oli Tartu TK-l töötajaid 1119, sealhulgas kaubanduses 587, ühiskondlikus toitlustuses 190, tööstuses 116, varumises 48, transpordis 69 ja muudes tegevusharudes 109. Aasta jooksul võeti tööle 241 ja lahkus 247 töötajat. Varaliselt vastutavaid töötajaid võeti aasta jooksul tööle 104 ja vabastati 71, neist omal soovil 60, usalduse kaotuse tõttu kaotas töö 4 töötajat. Aruandeaastal avastati kooperatiivi ettevõtetes puudujääke kokku 452 juhul 19 603 rubla suuruses summas. Neist suuremad olid: Tartu Kaubamaja trikootaži sektsioonis 1056 rubla, Luunja kaupluses 849 rubla ja Kallaste Kaubamaja III osakonnas 766 rubla. Puudujääkide summad nõuti varaliselt vastutavatel töötajatelt sisse.¹⁰⁵ Puudused

¹⁰² **Padar, R.** 1971. *Iseteenindamise rakendamisest tööstuskaupade kaupluses*. - Laualeht Hermes, nr 9.

¹⁰³ **Orav, V.** 1971. *Kõige nooremast*. - Laualeht Hermes, oktoober.

¹⁰⁴ *Koolide tegevusest*. 1971. Tartu TK laualeht Hermes, oktoober.

¹⁰⁵ Volinike koosolekute protokollid. 1973. Tartu TK arhiiv. N 1, s 576. L 25-26.

kaupluste töös andsid juhtkonnale põhjust töökorralduse parandamiseks, eriti kaadri valikul, ning põhjalikumale kontrolli ja järelevalve teostamiseks. Samal ajal valitses endiselt kaubanduskaadri suur puudus. Puudus oli nii kaupluste juhatajatest kui ka müüjatest. Häda sunnil paigutati ka noorem-müüjaid kaupluste juhatajate ametikohtadele. Kuna puudusid vajalikud kaubandustöö kogemused, siis esines häireid varustamisel ja kaupade säilitamisel. Üheks kaupluste töötajate puuduse põhjuseks oli asjaolu, et maal ei olnud anda korralikke kortereid. Osa maakaupluste töötajaid elasid linnas ja Kooperatiiv pidi kandma lubamatuid kulutusi nende töötajate sõidukulude näol. Samuti olid maal väga rasked töötingimused.¹⁰⁶

1973. a 1. jaanuariks oli kooperatiivil 79 kauplust, 2 kioskit, 5 rändkauplust, 3 suvekioskit ja 8 jaeettevõtet, mis olid spetsialiseerunud põllumajandussaaduste ülejääkide turustamisele. Iseteenindusele oli viidud 10 kauplust. Kooperatiivil oli 8 kaubaladu põrandapinnaga 1950 m², 2 soolaladu mahtuvusega 405 tonni, metsa- ja ehitusmaterjalide ladu 894 m² ja üks ladu-külmhoone mahtuvusega 8 tonni. Kokku oli 21 ühiskondliku toitlustuse ettevõtet 1468 istekohaga, sealhulgas 90 istekohaga restoran „Tarvas“.¹⁰⁷

Aprillist 1973. a alustas tegevust vabariigi kooperatsioonisüsteemi ainulaadseim ning kitsaima kaubasortimendiga kaubandusettevõtte – Tartu Tarbijate Kooperatiivi autokauplus. Lõuna-Eesti 6 administratiivpiirkonna – Tartu, Jõgeva, Valga, Võru ning Põlva rajooni ja Tartu linna – elanikud said nüüd soodsama võimaluse sõiduautode ostuks. Planeeriti müüa umbes 750 autot, mille käive oleks 3,6 miljonit rubla. Tarnijateks olid Togliatti, Moskva ja Iževski autotehased. Lühikese perioodi jooksul, üks nädal, müüdi 65 autot Žiguli, mis oli ühtlasi ka kaupluste „sisse õnnistamiseks“.¹⁰⁸ Siinkohal peab märkima, et autokaubandus toimus rangelt eralduslubade alusel, mille jagajaks oli ametiühing. Kaupluste tegutsemise perioodi pikkuse kohta arhiivimaterjalidest kindlat infot ei leidunud. Küll aga vestluses staažika haldusdirektori, Tõnu Sooruga¹⁰⁹ selgus, et tegutseti umbes paar aastat. Määrus tuli, nagu paljud teisedki määrused nõukoude ajal, Moskvast ja kui autode tarnimine vähenes, tuli ka kauplus sulgeda.

¹⁰⁶ *Volinike koosolekute protokollid*. 1973. Tartu TK arhiiv. N 1, s 576. L 24-25.

¹⁰⁷ *Volinike koosolekute protokollid*. 1973. Tartu TK arhiiv. N 1, s 576. L 18.

¹⁰⁸ **Padar, R.** 1973. *Autokaubandus*. – Laualeht Hermes, aprill-mai.

¹⁰⁹ **Sooraru, T.** Isiklik intervjuu. 20.03.2013. Tartu.

1. veebruarist 1974. a likvideeriti Tartu Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat „Tootja“¹¹⁰ isemajandava ettevõtteks, mille tulemusel Kallaste leivatööstus anti üle Jõgeva Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadile.¹¹¹

1. veebruarist 1975. a moodustati kooperatiivi alluvusse isemajandav Tartu Tarbijate Kooperatiivi Arvutus- ja Informatsiooni keskus, eesmärgiga reorganiseerida ja teostada raamatupidamisalaste tööde mehhaniseerimist.¹¹² Tartu TK käsutuses oli Saksa DV firmas „Daro Cellatron-8205/M“ valmistatud programmjuhtimisega teise põlvkonna elektronarvuti, kaks programmjuhtimisega arvutusautomaati „Soemtron-383“ raamatupidamistöõde tarbeks ning alginformatsiooni ettevalmistustöödeks üks perforaator „Optima-528“. 1. maist 1977. a liideti Tartu Tarbijate Kooperatiivi Arvutus- ja Informatsiooni Keskus kooperatiiviga,¹¹³ mille bilansil jäi ta töötama masinaarvutusbüroona.

1976. a oli maakaubanduses töö organiseeritud piirkondade kaupa. Piirkonda kuulus 15-16 kauplust, ning piirkonna kaupluste tööd juhtis instruktor. Vastavalt eeskirjadele pidi instruktor iga kuu külastama alluvaid kaupluseid, kuid tegelikult käisid mõned instruktorid väga harva nende poolt juhitavaid kauplusi kontrollimas ja abistamas. Komisjon märkis ära Tartu Kaubamaja head tööd ja plaanide täitmisel oli edukas Varumiskontor.¹¹⁴

Kogu kaubanduslik tegevus oli rangelt plaanimajanduslik ja kõrgemates struktuurides kinnitatud ning allüksustele kohustuslik. Keeruliseks muutis olukorra kaupade kättesaamine. Fondid olid paberil küll olemas, kuid nendele vastavalt kaupu ei saadud. Eriti puudutas see kala, riisi, õlut ja karastusjooke, jõusööta, õmblustooteid ja nahkjalatseid. Üleliiduliselt saabuva kauba kvaliteet oli kohati selline, et tuli vabrikutesse ja tehastesse tagasi saata.¹¹⁵

1. märtsist 1985. a hakkas tegutsema tööstukaupade ladu Jänese tn 16a.¹¹⁶ 1. jaanuari 1986. a seisuga olid kooperatiivi isemajandavateks ettevõteteks: Kaubamaja, Kooperatiivkaubastu, Varumiskontor ja Ühinenud Toitlustus Ettevõtete Koondis (lühend ÜTE Koondis). Kogu Tartu TK kauplustevõrk 1. jaanuari 1986. seisuga on avaldatud lisas 10.

---

¹¹⁰ *Juhatuse määrused*. 1974. Tartu TK arhiiv. N 1, s 609. L 5.

¹¹¹ ETK arhiiv, *ETKVL juhatuse määrus nr 228*, 20. detsembrist 1973. a.

¹¹² *Volinike koosolekute protokollid*. 1976. Tartu TK arhiiv. N 1, s 693. L 16.

¹¹³ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi ajalooline õiend*. L 16.

¹¹⁴ *Volinike koosolekute protokollid*. 1976. Tartu TK arhiiv. N 1, s 693. L 31-33.

¹¹⁵ **Lään, V.** 2008. *Ühenduses on jõud*. Tartu: Elmatar, lk 115.

¹¹⁶ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi ajalooline õiend*. L 24.

1990ndatel toimusid mitmed reorganiseerimised ja kaupluse ruumide üleandmised nii sovhoosidele kui ka osühingutele ja aktsiaseltsidele, kuna uued seadused Eestis soosisid eraettevõtlust ja erastamist. Eesti Vabariigi maareformi seadus sätestas „maasuhete ümberkorraldamise (maareformi) alusel, maaomanike ja maakasutajate õigused ja kohustused ning oli aluseks muudele maasuhteid reguleerivatele normatiivaktidele“.¹¹⁷ Maareformi sisuks oli § 3. järgi: „Maareformi käigus tagastatakse, asendatakse või kompenseeritakse endistele omanikele või nende õigusjärglastele õigusvastaselt võõrandatud maa, antakse tasu eest või tasuta maa era- ja munitsipaalomandusse ning määratakse kindlaks riigi omandusse jäetav maa“.¹¹⁸ Seadusest lähtuvalt toimus selliseid üleandmisi paari aasta jooksul hulgaliselt ja ettevõtete ja kaupluste arv vähenes märkimisväärselt.

1990. a juhtivaparaadi koosseisunimestik reorganiseerimiste lõppedes oli järgmine: koosseisuliste üksuste arv 63; koosseisud kauplustes 190; jaotusladude koosseis 29,1; muude kaubandustöötajate koosseisunimestik 87; transport 27,5; tootmisosakond 13 ja ehitusosakond 34.¹¹⁹

3.4. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ametiühingu töö ja personali koolitamine

Kaalukamaks plaaniks 1960ndate lõpul kujunes töötajate töö- ja elamistingimuste parandamise plaan. 5. veebruarist 1968. a alustas Kalevi tänavas Tartus tegevust Tartu TK töötajate lastele mõeldud 140 kohaline lasteaed kahe sõime ja nelja aiarühmaga. Lasteaias töötas 33 töötajat ja lasteaiakohti oli 150 lapsele.¹²⁰ Lasteaia vajalikkus tulenes organisatsiooni suunast muuta töötajate elu- ja töökorraldus võimalikult mugavaks. Lasteaed asus Tartu TK Kaubamaja läheduses.

Olulisel kohal oli ka mitmesuguste ürituste korraldamine kauplustes. Näiteks Ropka ja Nõgiaru liikmeskonna naisperele organiseeriti kokakursused. Traditsiooniks kujunesid sügised kartulikorjamised maapiirkondades. Sügise saabudes hoogustus tegevus klubides, punanurkades ja isetegevusringides. Oktoobrikuuks oli kokku tulnud meeskoor, lasteteatri tegelased,

¹¹⁷ *Eesti Vabariigi maareformi seadus*. RT. 1991, 34, 426. <https://www.riigiteataja.ee/akt/11503201303> (20.01.2013).

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ *Juhatusel korraldused*. 1990. Tartu TK arhiiv. N 1, s 1201. L 1245.

¹²⁰ *Ema viis hälli heinamaale, ...*. 1970. – Laualeht Hermes, nr 9.

akordionistide ansambel „Hanuri“, naisansambel ja estraadiring. Ansambel „Hanuri“ ei pidanudki suvepuhkust, kuna oli pidevalt kutsutud külla ja väljasõitudele esinema vabariigi teistesse kooperatiividesse. Sõnakunstnikel valmis koostöös ETKVL Tallinna klubi instrumentaal-ansambliga etteaste nimetusega „Õhtu kava“, millega esineti ka Üleliidulisel seminaril. Ettevalmistused käisid rahvatantsuringi elluäratamiseks ja õmblusringi tegevuse alustamiseks. Kolm korda nädalas oli lava uue akrobaatikaringi käsutuses. ETKVL-i talispartakiaadi raames toimusid male-kabe ja lauatennise alagrupi võistlused erinevais paigus. Samal aastal külastas Tartu TK turismigrupp Saksa DV-d. Reisi käigus külastati Eisenhüttenstadti, Rostocki, Schwerini, Potsdami, Berliini, Leipzigi Toomkirikut ja Dresdenit.¹²¹

Kaubandusliku reklaami, kaupade väljapaneku ja vaateakende kunstilisema lahenduse parandamiseks korraldas ETKVL-i Reklaamivalitsus 20.-24. oktoobril 1970. a seminar-õppekursiooni mööda vabariiki. Marsruut haaras Pärnu, Kilingi-Nõmme, Abja, Tõrva, Elva, Tartu, Jõgeva, Mustvee ja Kohtla-Järve kooperatiivi kaupluseid. Ekskursioonist võtsid osa reklaamivalitsuse juhtivad töötajad, peakunstnik, „Orto“ tehase esindaja, instruktorid organiseerimise alal ja kooperatiivide dekoraatorid. Ringkäigu tulemusel otsustati, et edaspidi tuleks rõhutada kauba kohtvalgustamist ja reklaami ning inventari õiget kasutamist reklaamikataloogide järgi. Müüja ülesanneteks peeti, et ta asetaks uudistootele või vähemhõutavale kaubale juurde reklaamteksti või suure hinnasildi kauba esiletõstmiseks ning esitaks õigeaegselt kujunduse alased tellimused dekoraatorile instruktoriga kaudu.¹²²

1970ndatel hoogustus ideoloogiline töö, loengutega haarati nii maa kaubandusvõrgu kui ka allettevõtete töötajaid, tegeleti töötajate puhkuste organiseerimisega ja korraldati kultuuriüritusi. Populaarsust kogusid kõikvõimalikud võistlused, nii asutusesisesed ametialased võistlused kui ka võistlused teiste naaberorganisatsioonide vahel. Ametiühingud ühendasid töötajaid nende tegevusalade järgi. Samal ajal olid nad ka EKP käepikenduseks, et sisustada töötajate vaba aega. Tartu TK ametiühingu tööst andis ülevaate A. Tideman, Tartu TK aü komitee esimees, laualehe „Hermes“ 9. numbris. Ta märkis, et ametiühingusse kuulus sel ajal Tartu TK, Varumiskontori ja Kooperatiivkaubastu 709 töötajast 683. Probleemiks ametiühingu töös märgiti, et kõik töötajad kuuluksid ametiühingusse – kõige suuremasse ühiskondlikku organisatsiooni. Aü liikmemaksu plaani täitmisega oli suuri raskusi. Laekunud summadel kulutati nii isetegevuseks, ekskursioonideks, inventari soetamiseks kui ka toetusteks. Aü komitee jagas välja puhkekodu-,

¹²¹ **Tepp, V.** 1969. *Klubis: Ringid jälle tööle.* - Laualeht Hermes, nr 9.

¹²² **Peerna, S.** 1970. *Reklaam – ostja abiline.* - Laualeht Hermes, nr 9.

sanatooriumi- ja turismituusikuid. Töötajate lapsed veetsid oma suve pioneerilaagris. Töötajate paremaks vabaaja veetmiseks korraldati ekskursioone Leningradi, Viiburisse, Saaremaale ja laevaga Peipsile.¹²³ Ametiühingu tegevusest võib järeldada, et vaatamata sellele, et ametiühingud tegutsesid EKP poolt suunatuna, võimaldasid nad ametiühingusse kuuluvatele töötajatele ja nende lähedastele ka teatavaid hüvesid.

Veebruaris 1972. a toimus Moskvas üleliiduline kaubandustöötajate ametiühingute kongress. Selle kongressi delegaatidele korraldati 9. veebruaril liiduvabariike esindavate isetegevuskollektiivide kontsert. Tartu TK-st võttis sellest osa ansambel „Hanuri“, esineti Moskvas Ametiühingute Maja sammassaalis. „Televisiooniinimesed märkisid ära, et „Hanuri“ on väga omapärane muusikakollektiiv ja teda sobiks tuua ka laiema üldsuse ette televisiooni vahendusel“.¹²⁴ Nii sõlmitigi ansambli juhendaja Ü. Lillega kokkulepe. Televisiooniteatris mängisid akordionistid neli pala, mis jäädvustati videolindile ja näidati ka Kesktelevisiooni ekraanil.¹²⁵ Lisas nr 11 on ansambli „Hanuri“ foto.

Noorte töötajate tööpanuse tõstmiseks kaubanduskultuuri parandamisel ja müüja kutseala populariseerimiseks kuulutati aprillis 1972. a välja kooperatiivi juhatuse ja aü komitee poolt noorte müüjate konkurs. Konkursiga olid haaratud kõik maakaubandusvõrgus töötavad kuni 30-aastased noorem-müüjad, müüjad, vanem-müüjad ja kaupluse juhatajad. Noorte müüjate konkursi läbiviimist ja kokkuvõtete tegemist juhtis ja teostas 9-liikmeline komisjon. Konkurs toimus kahes voorus. Teise vooru võitjate väljaselgitamiseks viidi läbi osavõtjate teoreetiliste ja praktiliste oskuste kontroll. Konkursi võitjaid premeeriti järgmiste autasudega: kaks esimest kohta – tuusik üleliidulisele Rahvamajanduse Saavutuste Näitusele koos rahalise preemiaga 30 rubla, kaks teist kohta – rahaline preemia 30 rubla ja kaks III kohta – rahaline preemia 25 rubla.¹²⁶

Kooperatiivi aktiivse tegevuse kohta annab ettekujutuse 1973. a tegevusülevaade. Kooperatiivi liikmete piirkondlikel koosolekutel korraldati kontserdid Tartus, Vedul, Ropkas, Aravul ning kolhoosis „Kungla“. Kooperatiivi liikmetele korraldati ekskursioone kolmel korral Jerevani, Moskvasse, Valmierasse ja võeti osa rahvusvahelisest kooperatsioonipäeva tähistamisest Paides ja kaubandustöötajate päevast Võrtsjärve ääres. Rajoonis elavatele kooperatiivi liikmetele

¹²³ Tideman, A. 1970. *Aruande eel.* - Laualeht Hermes, nr 9.

¹²⁴ Lõhmus, J. 1972. „Hanuri“ Moskvas. - Laualeht Hermes, nr 2.

¹²⁵ *Ibid*, nr 2.

¹²⁶ Zuppin, E. 1972. *Kes saab parimaks.* - Laualeht Hermes, mai-juuni.

organiseeriti kahel korral ostupäevad Tartu Kaubamajas ja kaubapäevad Võnnus ning Mehikoormas. Aasta lõpul toimusid suurmüügid Kolkjas, Kärknas ja Aravul.¹²⁷

Silvi Sooaru asus Tartu TK-sse tööle 1970. a suvel ja siirdus pensionile 2012. aasta sügisel. Ta alustades tööd raamatupidajana, seejärel ökonomistina ja hiljem plaani- ja töötasuosakonna juhatajana. Tema alluvuses töötas seitse inimest. Ta meenutas, et sel ajal oli raamatupidamises tööl arvukalt inimesi, kuna pidevalt käis lõputu arvestamine ja loendamine. Põhiliseks abivahendiks oli arvelaud ja lükati. Algelised ja kohmakad arvutusmasinad ilmusid 1973.-74. a. Esimene arvuti võeti kasutusele 1993. a, aga sellest oli vähe abi, kuna ei olnud vastavaid programme, mis oleksid aidanud tööd lihtsustada. Põhiline oli arvude sisestamine ning mitmed töötajad dubleerisid sama tööd. Hiljem oli abiks Exeli andmebaas. Kõige keerukam tol ajal oli kaupade ümberhindamine, kuna üle Nõukogude Liidu pidid kaupadel olema ühesugused hinnad. Vajadusel kasutati selleks venekeelseid trükiseid, et muuta hinda ühe või kahe kopika võrra. Tegevust kontrollis Tartu Rajooni Täitevkomitee rahandusosakond. Igasuguseid kontrole kardeti sel ajal väga ja ümberhindlustele kaasati kogu kontori kollektiiv. Kogu nõukogude perioodi vältel käis võitlus plaaniga, mis kirjutati Moskvast Eestile ette ning seejärel jagati ETKVL-i peakontorist Tallinnas omakorda kooperatiividele. Kohustuslik oli täita viie- ja seitseaastaku plaane. Plaanist üle minna ei tohtinud, sest siis suurendati järgmist plaani sellevõrra, mis oli üle läinud. Korra aastas käis kontrollimas dokumentaalrevisjon. Tavaliselt oli alati kõik korras, aga kirjutamata reegel nõudis, et tuleb ikka mõni viga leida ja see kajastada, muidu poleks revisjonil olnud mõtet ega tegijad nõutud tasemel.¹²⁸

3.5. Kolmanda peatüki kokkuvõte

31. märtsil 1965. aastal nimetati Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiv ümber Tartu Tarbijate Kooperatiiviks, sellise nimetuse all tegutsetakse tänapäevani. Suureks saavutuseks oli 20. detsembril 1966. a Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kaubamaja avamine, mis oli suurima müügipinnaga Baltikumis. Kaubanduses hakkas järjest rohkem võimust võtma iseteenindus ja seda ka toidukauplustes, lisaks iseteenindusele hakati tähelepanu pöörama reklaamile ja väljapanekutele.

---

¹²⁷ *Volinike koosolekute protokollid*. 1973. Tartu TK arhiiv. N 1, s 576. L 18.

¹²⁸ **Sooaru, S.** Isiklik informatsioon. 07.01.2013. Tartu.

1. juulil 1971. a viidi ühiskondliku toitlustamise ettevõtte iseseisvale bilansile nimetusega Tartu Tarbijate Kooperatiivi ÜTE Koondis, mille eesmärgiks oli suurema tähelepanu pööramine ühiskondlikule toitlustusele ja spetsialiseerunud töötajaskonnale. 1973. aasta aprillis alustas tegevust Tartu Tarbijate Kooperatiivi autokauplus, mis pidi varustama Lõuna-Eesti piirkondi. Raamatupidamisalase töö lihtsustamiseks ja mehhaniseerimiseks moodustati 1975. a kooperatiivi allasutus Tartu Tarbijate Kooperatiivi Arvutus- ja Informatsiooni Keskus.

Kuna pidevalt oli puudus kvalifitseeritud kaadrist, alustas 1. oktoobril 1968. a Tartu TK Kaupluskool. 1971/72 aastal tegutses lisaks kaupluskoolile ka restorankool. Noorte töötajate tööpanuse tõstmiseks ja kaubanduskultuuri parandamiseks hakati korraldama noorte müüjate konkursse. Olulisel kohal oli töötajate heaolu ja erinevate kultuuriliste tegevuste korraldamine, mis avaldus klubide ja ringide mitmekülguses ja rohkuses. Olulist rolli täitis ametiühing, mis aitas korraldada mitmeid suuri üritusi töötajatele ja nende lähedastele.

Eesti taasiseisvumine tõi kaasa põhjalikud muutused kogu riigis. Mitmed uued kehtima hakanud seadused 1990ndatel muutsid kogu ETKVL-i tegevust. ETKVL-i nõukogu otsuse alusel astuti välja NSV Liidu Tarbijate Kooperatiiviide Keskliidust. Seega võeti otsused vastu Eesti seadustest lähtuvalt ja otsused langetati kohapeal, see tähendas ka, et kooperatiividele anti tegutsemisvabadus oma kooperatiivi või ühistu piirides. Tarbijate Kooperatiivid muutusid selle otsuse kohaselt ETKVL-ile allunud organisatsioonidest täieõiguslikeks liikmeteks ja neil oli võimalus oma majandustegevust korraldada. Kasutusele võeti nimetus Eesti Tarbijateühistute Keskühistu.

4. TARTU TARBIJATE KOOPERATIIV 1992-2012

4.1. Eesti Tarbijate Keskühingu osatähtsus ühistute tegevuses

Turumajandusele üleminekule eelneva tegurina peab kindlasti märkima Mihhail Gorbatšovi võimuletulekut. Isemajandamisprogramm IME (Isemajandav Eesti) hakkas taotlema Eesti NSV majanduse eraldamist üleliidulisest majanduskompleksist. Selle saavutamiseks hakati otsuseid kohapeal vastu võtma ning algasid ettevalmistused turumajandusele üleminekuks. Nõukogude Liidu lagunemine ja Eesti iseseisvumine löid aga uue situatsiooni ka majanduse arendamiseks.

27. augustil 1992. a võeti vastu Eesti Vabariigi Ühistuseadus,¹²⁹ mis tugines nii Eesti Vabariigis kuni 1940. aastani kehtinud ühistuseadusele kui ka selle autorite arusaamadele ühistegevusest. Ühistegevusliikumise ja selle tegutsemisprintsipi taastamine kerkis kõige teravamalt esile tarbijateühistute (ETKVL) süsteemis. Põhiküsimus oli, kes on ühistus kõrgema võimu kandja, kes omanik, ning sellest tulenevalt, kes täidab omaniku funktsioone. Peakosolekult jäi kõlama põhitees: ETK peab tegutsema ühistute huvides, ühistud oma liikmete huvides. 1992. a kevadtalvel toimusid olulised sündmused tarbijate ühistute elus. Võeti vastu uued põhikirjad, mis põhinesid enamasti ennesõjaaegsetel, samuti muudeti juhtorganite struktuuri ja funktsioone. Jooksva majandustegevuse korraldamiseks nimetati ametisse tegevdirektorid.¹³⁰

Taastati ennesõjaaegsed põhikirjad, mille järgi oli tegemist Eesti ühistegeliku organisatsiooniga ilma nõukoguliku sekkumiseta. ETKVL-i nõukogu otsusel astuti välja NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidust.¹³¹

Täna on Keskühistu tegevuse eesmärgiks oma ühistute ja liikmete põhikirjaliste ülesannete täitmisele kaasa aitamine, liikmete tegevuse koordineerimine, nende majanduslike ja sotsiaalsete huvide ning õiguste kaitsmine ja esindamine, samuti ühistegevuse ja selle põhimõtete

¹²⁹ Eesti Vabariigi ühistuseadus, RT 1992, 36, 477. <https://www.riigiteataja.ee/akt/30668> (20.01.2013).

¹³⁰ *Ühistu probleemi ja uurimusi III*. 1993. Toim Kerner, Ü. Krimm, K. Krinal, V. Lillo, A. Piho, H. Akadeemiline Ühistegevuse Selts Tartu: TÜ Trükikoda, lk 66-67.

¹³¹ **Laar, A.** 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Printon, lk 101.

propageerimine. Keskühistu liige kohustub täitma põhikirja nõudeid, samuti peakoosoleku ja juhatuse vastuvõetud otsuseid, tasuma osamaksu ning teatama keskühistule muudatustest oma juhtivkoosseisus ja põhikirjas. Keskühistu liikmel on õigus osaleda oma esindajate kaudu peakoosolekutel ning võtta vastu otsuseid kõigis keskühistu tegevust puudutavates küsimustes, aga ka keskühistust välja astuda.¹³² 2012. aasta lõpus oli Eesti Tarbijateühistute Keskühistu liikmeteks 19 tarbijate ühistut üle kogu Eesti, millel on omakorda kokku ligi 83 000 klientomanikku ehk ühistu liiget,¹³³ neist suurema liikmete arvuga 40 300 liiget oli Tartu TK-l.¹³⁴

4.2. Tartu Tarbijate Kooperatiivi ülesanded

1990ndate aastate keskel asus Tartu TK mitmetele ümberkorraldustele, mille tulemusel loobuti otseselt kaubandusega mitteseotud tegevustest. Lõpetati kauplemine ostjaskonna hõreda kontsentratsiooniga piirkondades ning seati eesmärgiks oluliselt tugevdada oma kohalolekut Tartu linnas, kus elab ka suurem arv Tartu TK kliente.

Tartu TK tegevust reguleerib tulundusühistuseadus ja äriseadustik. Tulundusühistu on äriühing, mille eesmärgiks on toetada ja soodustada oma liikmete majanduslikke huve läbi ühise majandustegevuse, milles liikmed osalevad:¹³⁵

- 1) tarbijate või muude hüvede kasutajatena;
- 2) hankijatena;
- 3) tööpanuse kaudu;
- 4) teenuste kasutamise kaudu;
- 5) mõnel muul sarnasel viisil.

Tartu TK-l on oma põhikiri, mis on kinnitatud tulundusühistu Tartu Tarbijate Kooperatiiv liikmete erakorralisel üldkoosolekul 10. juulil 2003. aastal ja selles sätestatakse, et tulundusühistu tegevusaladeks on: jae- ja hulgikaubandus, kinnisvara ost-müük, kinnisvara haldamine, arendamine ja üürimine, toiduainete tootmine ja valmistamine, ühiskondlik toitlustamine, sõidukite kapitali- ja kasutusrendile andmine, eksport- ja importtehingud, v.a

¹³² Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Printon, lk 104.

¹³³ <http://www2.etk.ee/et/tarbijauehistud> (05.02.2013).

¹³⁴ ETK säästukaardi andmebaas SKS. (30.12.2012).

¹³⁵ *Tulundusühistuseadus*. RT I 2002, 3, 6, § 1 lg 1, <https://www.riigiteataja.ee/akt/118122012033> (10.07.2012).

litsentseeritud tegevused, majutusteenuste osutamine, koolitus kestvusega kuni 6 kuud, raamatupidamis- ja juhtimisalaste teenuste osutamine.¹³⁶

Kogu ETK süsteemi eesmärk on suunata oma tegevus kliendi huvide ja soovide täitmisele jaekaubandusvõrgus, mis on ka põhikirjaliseks tegevuseks, ja selle teostamisele aitavad kaasa kõik ühistud. Liikmete arvult on Tartu Tarbijate Kooperatiiv üks suuremaid ühistuid võrreldes teistes maakondades asuvatega. Oma püsiklientide ja ühistu liikmete paremaks teenindamiseks on alates 2000. a jaanuarist kogu ETK süsteemis (Grupis) kasutusel Säästukaart.

Joonis 1 Säästukaart (Allikas: www.skaart.ee/ 19.11.2012)

Säästukaart on ETK Grupi püsikliendi- ja liikmekaart, mis võimaldab osa saada paljudest sooduspakkumistest ETK Grupi kauplustes, Säästukaardi koostööpartnerite juures ning osaleda boonusprogrammis.

Joonis 2 Säästukaart Pluss (Allikas: www.skaart.ee/ 19.11.2012)

Lisaks kliendikaardile kehtib 2012. a algusest Säästukaart Pluss (joonis 2), mis on paljude võimalustega püsikliendi maksekaart. Säästukaart Pluss annab võimaluse maksta kaupade eest ning võtta ETK Grupi kaupluste kassadest välja sularaha.¹³⁷ Kasutades ETK Grupi kauplustes

¹³⁶ Tartu Tarbijate Kooperatiivi põhikiri. 1993, lk 5.

¹³⁷ Säästukaart. www.skaart.ee/ (19.11.2012).

ostude eest tasumisel Säästukaart Plussi, kogub Säästukaardi kasutaja boonuspunkte. Nii Säästukaardi kui Säästukaart Plussi boonuspunktide arvestus on kuupõhine. Kuu jooksul ostusummalt ja tootepakkumistelt kogutud boonuspunktid kantakse põhikaardi omaniku boonuskontole järgmise kuu 6. kuupäeval. Boonuspunkte on võimalik ostude eest tasumiseks kasutada nende boonuskontole laekumisega samal aastal kuni 31. detsembrini. Boonuspunktide arvestust ja kasutamist kirjeldab joonis 3.

Boonuspunktide arvestus ja kasutamine toimub alljärgnevalt:

Tase	Ostusumma kuus	Boonuspunktid ostusumma 1 € kohta	
		Säästukaardiga	Säästukaart Plussiga
I	0-99,99 €	5	5,5
II	100-299,99 €	10	11
III	300-499,99 €	15	16,5
IV	500 € ja rohkem	20	22

Joonis 3 Boonuspunktide arvestus ja kasutamine (Allikas: www.skaart.ee/ 19.11.2012)

Ostude eest tasumisel konverteeritakse boonuspunktid eurodeks valemiga 1000 punkti = 1 €. Boonuspunkte on võimalik koguda ETK Grupi kauplustes, kus kehtib Säästukaart. Säästukaardi omaniku käsutuses on ööpäevaringne klienditugi telefonil 13014, e-posti aadressil klienditugi@etk.ee ning iseteeninduskeskkond.¹³⁸ Tulles vastu oma piirkonna liikmekaardi omanikele, suurendab Tartu TK oma liikmetele kuu jooksul kogunenud boonuspunktide summat koefitsiendiga 1.6 ehk 60% ulatuses.

Võrreldes organisatsiooni tegevust alates 1944. aastast, kui liikmeks astumine oli peaaegu sunniviisiline, on toimunud märkimisväärne erinevus. Tänapäeval on kliendil õigus valida, millise kauplusteketi klient ta soovib olla, olenevalt tootevalikust, hindadest ja kodukoha lähedusest ning veel mitmetest olulistest teguritest.

¹³⁸ Säästukaart. www.skaart.ee (19.11.2012).

4.3. Tartu Tarbijate Kooperatiivi juhtimine ja struktuur

Liikmete üldkoosolek on tulundusühistu kõrgeim juhtimisorgan, nagu sätestab põhikiri, ning ühistu liikmed teostavad oma õigusi ühistus üldkoosoleku kaudu. Üldkoosoleku pädevusse kuulub põhikirja muutmine, täiendamine ja uue põhikirja vastuvõtmine. Põhikirja muutmise otsus jõustub vastava kande tegemisel äriregistrisse. Samuti kuulub üldkoosoleku pädevusse tulundusühistu ühinemise, jagunemise ja lõpetamise otsustamine, majandusaasta aruande kinnitamine, kasumi jaotamine ja kapitalide moodustamine, nõukogu liikmete valimine ja ennetähtaegne tagasikutsumine, nõukogu liikmete arvu, nende tasustamise aluste ja korra kehtestamine ning muude seaduse või põhikirjaga koosoleku pädevusse antud küsimuste otsustamine. Liikmete üldkoosolekud on korralised ja erakorralised. Korralise üldkoosoleku kutsub kokku juhatus 6 kuu jooksul pärast majandusaasta lõppu. Erakorralise üldkoosoleku kutsub kokku juhatus oma äranägemise järgi või 15 päeva jooksul vähemalt 1/10 tulundusühistu liikmete, nõukogu või audiitori nõudmisel. Erakorralise üldkoosoleku kokkukutsumise nõue tuleb esitada juhatusle kirjalikult, näidates ära kokkukutsumise põhjused. Tulundusühistu liikmel on koosolekul otsuse vastuvõtmisel üks hääl.¹³⁹

Nõukogu planeerib tulundusühistu tegevust üldkoosolekute vahelisel ajal ja teostab järelevalvet juhatuse tegevuse üle, kehtestab juhatuse liikmete arvu, valib juhatuse liikmed ja juhatuse esimehe ning kutsub nad ennetähtaegselt tagasi, kinnitab tulundusühistu aastaelarve, sõlmib ametilepingud juhatuse esimehe ja juhatuse liikmetega. Oma ülesannete täitmisel on nõukogul õigus tutvuda kõikide ühistu dokumentidega, kontrollida vara olemasolu, kontrollida tulundusühistu tegevuse vastavust seadustele, põhikirjale või üldkoosoleku otsustele.

Nõukogu liikmed valib ning kutsub ennetähtaegselt tagasi üldkoosolek. Nõukogu liikmeks ei või olla juhatuse liige, prokurist, audiitor, pankrotivõlgnik ega isik, kellel on seaduse alusel ära võetud õigus olla ettevõtja. Nõukogu liige valitakse viieks aastaks. Nõukogul on kolm kuni seitse liiget. Nõukogu liikmed valivad endi hulgast esimehe, kes korraldab nõukogu tegevust.

Nõukogu koosolekud toimuvad vastavalt vajadusele, kuid mitte harvemini kui üks kord kolme kuu jooksul. Koosoleku kutsub kokku nõukogu esimees või teda asendav nõukogu liige. Koosoleku toimumisest ja selle päevakorrast tuleb ette teatada vähemalt viis päeva. Nõukogu

---

¹³⁹ Tartu Tarbijate Kooperatiivi põhikiri. 2003, lk 5.

koosolek protokollitakse. Protokollile kirjutavad alla kõik koosolekul osalenud nõukogu liikmed ja koosoleku protokollija.

Juhatus on tulundusühistu alaliselt tegutsev juhtimisorgan, mis esindab ja juhib ühistut. Juhatusel liikmed valitakse nõukogu poolt kolmeks aastaks. Juhatusel võib olla üks kuni viis liiget. Tehinguid, mis väljuvad igapäevase majandustegevuse raamest, võib juhatus teha ainult nõukogu nõusolekul. Juhatusel pädevusse kuuluvad järgnevad ülesanded: liikmete nimekirja pidamine, tulundusühistu liikmete vastuvõtmine ja väljaarvamine, tulundusühistu töötajate tööle võtmine ja vabastamine, raamatupidamise aastaaruande ja tegevusaruande esitamine üldkoosolekule, kasumi jaotamise ja kapitalide moodustamise projektide esitamine üldkoosolekule, eelarveprojekti esitamine nõukogu koosolekule, tulundusühistu asjaajamise ja töö korraldamine, tulundusühistu esindamine, kusjuures ühistut võib õigustoimingutes esindada iga juhatusel liige, tulundusühistu tegevuse juhtimine ja varade valitsemine piirides, mis on kindlaks määratud käesoleva põhikirjaga ja üldkoosoleku ning nõukogu otsustega.¹⁴⁰

Põhikirjalisest muutusest peab märkima, et § 12-st tuleneb, et tulundusühistu raamatupidamist ja aruandlust kontrollib audiitor ja teised seaduses sätestatud isikud ja organisatsioonid – Maksuamet, Tervisekaitse ja Tarbijakaitse – oma pädevuse piires. Audiitorite arvu määrab ja nimetab üldkoosolek, samuti tasustamise korra. Audiitor peab lisaks auditi läbiviimisele kontrollima ühistu juhtimist ja liikmete nimekirja pidamise õigsust.

Kaupluste arv vähenes 1990ndatel märgatavalt võrreldes 1973. aastaga, kui ainuüksi kaupluseid tegutses 79, lisaks veel allasutuste ettevõtted. Võrdluseks, et kui sõdade järgsel ajal oli kooperatiividel kõrgemalt poolt määratud kohustus avada igas vallas kauplus, siis turumajandus annab kooperatiividele otsustusvabaduse, mille järgi tegutsetakse tulu tootvates piirkondades.

Erastamine Eestis maareformi seaduse järgi puudutas ka Tartu TK tegevust. Erastamisega seoses toimusid paljude kaupluste üleandmised uutele omanikele, mille tulemusel vähenes oluliselt kaupluste ja ettevõtete arv ja tekkis võimalus panustada alles jäänud kaupluste tegevusse. Samuti lõpetati tegevused kasu mitte teenivates piirkondades. 1. jaanuariks 1994 oli Tartu TK-l

---

¹⁴⁰ Tartu Tarbijate Kooperatiivi põhikiri. 2003, lk 5.

jäänud alles 43 kaubandusettevõtet.¹⁴¹ Tartu TK Varumiskontor reorganiseeriti 1. juuliks 1994. a liitmise teel Tartu Tarbijate Kooperatiiviga.¹⁴²

Volinike koosoleku otsusega 06.04.1992. a vabastati juhatuse esimehe ametikohalt Toomas Pärn ja uueks juhatuse esimeheks valiti Jaak Evert. Alates 01. aprillist 1996. a tegutseb juhatuse esimehena Tarmo Punger. Mõlemad juhatuse esimehed on tegutsenud Eesti Vabariigi seaduste järgi ning jälginud uusi suundi juhtimises ja kaubanduses kaasajast lähtuvalt.¹⁴³

Juhatuse korralduse alusel¹⁴⁴ toimusid muutused juhtimisaparaadi koosseisudes, mida kajastab lisa nr 12, alates 1993. aasta 01. jaanuarist, mille alusel tuli juurde kaks osakonda: kaubandusosakond ja kontrolliosakond. 1965. aasta lõpu seisuga tegutsesid ainult kaadriosakond ning plaani- ja töötasuosakond, millest viimane muudeti ökonomikaosakonnaks. Masinakirjutaja ametinimetus muudeti sekretär-masinakirjutajaks koos töökohustuste muutusega.

Suuremaks muutuseks 1995. aastal võib pidada Tartu TK volinike koosoleku otsust Tartu TK Kaubamaja reorganiseerimise kohta, mille järgi moodustati põhikirjaline ettevõtte Tartu Kaubamaja AS, mis hakkas tegutsema 1996. aastast. Vara ja asjaajamine anti üle aktsiaseltsile.¹⁴⁵ Põhjuse eraldumiseks oli andnud aastaid kestnud olukord, et teenitud kasum läks kogu kooperatiivile, kaubamaja aga hankis 80% kaupadest ise väljastpoolt ETK ladusid.¹⁴⁶

2005. aasta lõpu seisuga oli Tartu TK jõudnud Tartu linna ja maakonna jaekaubanduse turuliidriks. Tartu TK-l oli 6 kauplust Tartu linnas – Eedeni Konsum, Ujula konsum, Kivilinna Konsum, Veeriku Konsum, Karete Konsum ja Muuli AjaO – ning 13 kaupust Tartu maakonnas: Alatskivi, Lähte, Kallaste, Roiu, Melliste, Võnnu, Koosa, Kõrveküla, Luunja, Mehikoorma, Rebase, Laeva ja Piirissaare.¹⁴⁷

ETK süsteemis jaotatakse kauplusteketid oma müügipinna suuruse ja sortimendi järgi: AjaO, Konsumid ja Maksimarketid. AjaO on lähikaupluste kett, mis katab maapiirkonnad ning ühtlasi

---

¹⁴¹ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi ajalooline õiend*. L 3.

¹⁴² *Ostu-müügi lepingud*. 1994. Tartu TK arhiiv. N 1, s 1245. L 30.

¹⁴³ Tartu TK personaliosakonna andmebaas. (30.12.2012).

¹⁴⁴ *Juhatuse korraldused*. 1992. Tartu TK arhiiv. N 1, s 1226. L 211-212.

¹⁴⁵ *Tartu Tarbijate Kooperatiivi ajalooline õiend*. L 32.

¹⁴⁶ **Lään, V.** 2008. *Ühenduses on jõud*. Tartu: Elmatar, lk 130.

¹⁴⁷ Tartu TK kaubandusosakonna andmebaas. (30.12.2005).

kogu Eesti Tallinnast väljaspool. AjaO – alati odavalt – tähendab põhimõtet pakkuda ostjatele kvaliteetset kaupa soodsa hinnaga, Konsumid on supermarketi-tüüpi kauplused, mis asuvad suuremates keskustes ning pakuvad suuremat sortimenti. Neist kõige suuremad on Maksimarketid ehk hüpermarketi tüüpi kauplused, mis pakuvad kodu vajadustest lähtuvat laia kaubavalikut.

Eedeni Konsumi müügisaali osalise ümberkujundamise tulemusena 2005. aasta suvel kasvasid klientide ostumugavused. Eedeni Konsum oli sel perioodil suurima müügipinnaga kauplus. Käimas olid Ujula Konsumi laienduse ettevalmistused, mis olid läbinud detailplaneeringu ja eskiisprojekti staadiumi. Edukalt töötasid ka maakauplused. Kolmes maakaupluses – Võnnus, Kõrvekülas ja Kallastel – uuendati ühtse AjaO kontseptsiooni alusel kogu sisustus ning rekonstrueeriti ruumid.¹⁴⁸

Suurt tööd tehti 2005. aastal sortimendi, tootepaigutuse ja turunduse vallas. Kogu ettevalmistav protsess alates uue toote sortimenti lülitamisest, saatelehtede sisestamisest kuni hinnakujunduseni toimus Tartu TK kontoris sortimendispecialistide ja raamatupidajate poolt. Kaupluste ülesandeks oli maksimaalselt keskenduda parima kvaliteediga müügiprotsessi läbiviimisele, tagamaks nii kaupade korrektne väljapanek kui ka meeldiv ja efektiivne müügikorraldus. Klientide rahulolu kinnituseks kasvasid pidevalt käibed ja turuosad. Liikmeid oli Tartu TK-l 2005. a lõpu seisuga ligi 27 000.¹⁴⁹

2006. a kaubandusplaanidest oli esikohal Ujula Konsumi juurdeehituses uue, senisest kaks korda suurema kaupluse avamine. Ehitus algas I kvartali lõpus. Maakauplustest said 2006. aastal uue sisustuse ning rekonstrueerimise osaliseks Koosa, Melliste, Roiu ja Lähte kauplus.¹⁵⁰

2012. a detsembri lõpu seisuga töötab Tartu TK-s: 9 abitöölist, 5 infoleti teenindajat, 20 kaupluse juhatajat, 202 klienditeenindajat, 35 maakaupluse müüjat, 2 majahoidjat, 16 müügijuhti, 3 teenindusjuhti, 19 transporditöölist, 15 vahetuse vanemat, seega kokku 326 töötajat, lisaks kontoritöötajad ehk administratiivkoosseis. Administratiivkoosseis on jagatud viieks teenistuseks: personaliteenistus, kaubandusteenistus, turundusteenistus, haldusteenistus ja finantsteenistus. Personaliteenistusse kuuluvad personalijuht, personaliassistent ja sekretär;

¹⁴⁸ Tartu TK kaubandusosakonna andmed (30.12.2012).

¹⁴⁹ ETK Säästukaardi andmebaas SKS (30.12.2012).

¹⁵⁰ Tartu TK kaubandusosakonna andmed (30.12.2012).

kaubandusteenistusse kvaliteedijuht, müügitöö korraldaja, 2 sortimendispetalisti; turundusteenistusse turundusanalüütik, turundusassistent ja turunduse projektijuht; haldusteenistusse kuuluvad haldusdirektor, haldusspetsialist ja autojuht; finantsteenistusse pearaamatupidaja, palgaarvestaja, 2 sisestajat, 2 vanemraamatupidajat, raamatupidaja-andmesisestaja ja 5 raamatupidajat. Tartu TK juhatusse kuuluvad kaubandusdirektor, turundusdirektor, finantsdirektor ja juhatuse esimees.¹⁵¹

Kuna kõige suurema arvu töötajatest moodustavad klienditeenindajad, siis on vaatluse alla klienditeenindaja töökohustused. Klienditeenindaja töö eesmärgiks on Tartu TK teenindusstandardile vastava teeninduse pakkumine ning klientide rahulolu tagamine.

Klienditeenindaja tööülesannete hulka kuulub:¹⁵²

- 1) klientide teenindamine kassas, letis ja müügisaalis ning nõustamine;
- 2) kaupade vastuvõtt, müügiks ettevalmistamine, väljapanek ja ladustamine, tagastamine;
- 3) sortimendis olevate kaupade tundmine;
- 4) müügi- ja hoiupindade korrashoid;
- 5) ülevaadet kaupluses käimasolevatest kampaaniatest;
- 6) pandipakendiga taara vastuvõtt ja ladustamine;
- 7) sularaha korrektne käitlemine;
- 8) inventuurides osalemine;
- 9) ETK süsteemi kaupluste eripära tundmine, Säästukaardi avalduste vastuvõtmine ja vormistamine.

Klienditeenindaja töökohustused on muutunud ajas seoses sortimendi suurenemisega ning selleks, et orienteeruda toodete valikus, on tarvis teadmisi erinevatest kaubagrupidest. Klient on muutunud hinnatundlikuks ning valib tooteid sõltuvalt nende hinnast ja kvaliteedist. Klienditeenindaja tööd on kindlasti mõjutanud ka tehnoloogia areng, milleks on kassaprogrammid, laoarvestusprogramm, toodete hinnamajandus ja kliendikaardi programm. Klienditeenindaja töö on muutunud keerukamaks ja töötajatele esitatakse mitmeseguseid ametinõudeid selleks, et pakkuda klientidele head teenindust.

2012. aasta detsembri lõpu seisuga kuulub Tartu Tarbijate Kooperatiivile Tartus ja Tartu maakonnas 20 kauplust järgnevalt: Kõrveküla A&O, Koosa A&O, Alatskivi AjaO, Kallaste

---

¹⁵¹ Tartu TK personaliosakonna andmebaas (30.12.2012).

¹⁵² *Ibid.*

A&O, Laeva AjaO, Luunja AjaO, Melliste A&O, Võnnu A&O, Mehikoorma AjaO, Rebase A&O, Lääte AjaO, Roiu AjaO, Ujula Konsum, Eedeni Konsum, Karete Konsum, Kivilinna Konsum, Veeriku Konsum, Lembitu Konsum, Tartu Lõunakeskuse Maksimarket.

Organisatsiooni edukusele on kindlasti kaasa aidanud töökas abipersonal, head teenindajad ning kaupluste juhtkonnad. Tartu TK pakub oma töötajatele mitmesuguseid lisasoodustusi: Säästukaardiga lisasoodustus Tartu TK kauplustes, tasuta viirustevastast kaitsesüstimist, spordiklubi kasutust soodsal tingimusel, toetust lapse sünni ja lähedase kaotuse puhul, kooliealiste laste õpiedupreemiat, enesetäienduskulude kompenseerimist vastavalt kinnitatud koolituspoliitikale. Tartu TK-s toimuvad traditsiooniliste ühisüritustena uus-aasta pidu eeskava ja toitlustusega kõigile töötajatele koos kaaslasega, laste jõulupidu koos kingitusega kõikide töötajate kuni 14-aastastele lastele, kogu ETK Grupi ühistegevuspäevad toitlustuse ja kavaga juulis kõigile töötajatele koos kaaslase ja lastega, suvehaku spordipäevad Lõuna-Eesti ühistutele (15-liikmeline võistkond) ning enesetäienduslikke rühmakoolitusi ettevõtte töötajatele.

4.4. Neljanda peatüki kokkuvõte

Eesti Vabariigi Ühistuseadus võeti vastu 1992. aastal ja kõige enam puudutas seadus tarbijate ühistuid. Sellest seadusest lähtuvalt võeti uued põhikirjad vastu ka kõikides kaubandusühistutes. Vanad põhikirjad tuginesid suures osas ennesõjaaegsetel. Tartu TK tegevust reguleerib tulundusühistuseadus ja äriseadustik. Tulundusühistu Tartu Tarbijate Kooperatiiv tegutseb põhikirja alusel. Tulundusühistu on äriühing, mille eesmärgiks on toetada ja soodustada oma liikmete majanduslikke huve läbi majandustegevuse. Tulundusühistu tegevusaladeks on põhikirja järgi jae- ja hulgikaubandus, kinnisvara ost-müük, kinnisvara haldamine ja arendamine, toiduainete tootmine ja valmistamine, ühiskondlik toitlustus, eksport- ja importtehingud. Tulundusühistu kõrgeim juhtimisorgan on liikmete üldkoosolek. Liikmete üldkoosolekud on korralised ja erakorralised ning üldkoosoleku kutsub kokku praeguse põhikirja järgi juhatus, kes teatab koosoleku toimumisest ajakirjanduse kaudu vähemalt 15 päeva ette. Üldkoosolek valib nõukogu ning on kõrgeimaks juhtimisorganiks juba organisatsiooni asutamise põhikirjajärgselt. Selles osas ei ole muutusi üldistes ühistute juhtimise põhimõtetes toimunud.

ETK liikmeteks on 19 tarbijate ühistut üle kogu Eesti, millel on omakorda kokku ligi 83 000 klientomanikku ehk ühistu liiget. Ühistu liikme õiguseks on võtta osa üldkoosolekust. Klientide

paremaks teenindamiseks on ETK süsteemis kasutusel Säästukaart ja Säästukaart Pluss, mis annab püsiklientidele ja ühistu liikmetele võimaluse osta tooteid soodsamate hindadega ja koguda boonuspunkte. Säästukaart Plussiga saab tasuda ostude eest, seega omab Säästukaart Pluss krediitkaardi funktsiooni ja ETK süsteemi kauplustes saab Säästukaart Plussiga võtta välja sularaha.

Tartu TK asus ümberkorraldustele 1990ndate keskel. Selle tegevuse käigus loobuti enamusest otseselt kaubandusega mitteseotud tegevustest, näiteks lõpetati tegevused ostjaskonna hõreda asustusega piirkandades ja keskenduti suures osas kaubandustegevusele Tartu linnas. Laiendused toimusid Eedeni Konsumis ja Ujula Konsumis, mille tulemusel suurenesid müügisaalid ja Ujula Konsumi ehitusega kaasnes ka kontoriruumide ümberkolimine. Vaadeldavale perioodile oli iseloomulik, et paljud Tartu TK-le kuulunud ruumid nii maal kui linnas anti üle uutele kasutajatele või likvideeriti. 2012. a detsembri lõpu seisuga kuulub Tartu TK-le 20 kauplust nii Tartu linnas kui maakonnas.

Personalist enamuse moodustavad klienditeenindajad ja kaupluste juhtkonnad, kelle tegevusele pööratakse ka rohkelt tähelepanu. Tartu TK pakub oma töötajatele mitmeid lisasoodustusi ja koolitusi enesetäienduseks. Samuti on mõeldud töötajate ning nende kaaslaste ja laste kaasamisele erinevatel üritustel.

KOKKUVÕTE

Lõputöö on jätkuks autori seminaritööle „Tartu Eesti Majandus Ühisus“, mis on kaitstud Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemias aastal 2012. Autor on lähtunud lõputöö teema „Tartu Tarbijate Kooperatiiv 1944-2012. Ülesanded ja struktuur“, valikul huvist erinevate riigivõimude all tegutsenud ja 2013. aastal juubelit pidava organisatsiooni tegevuse vastu. Lõputöös on kokku neli peatükki ja periodiseeringud on tehtud organisatsiooni nimetuste ja piirkondlike alluvussuhete järgi. Lõputöö eesmärgina on läbivalt vaadeldud iga perioodi puhul organisatsiooni ülesandeid, juhtimist ja struktuuri ning lisaks igale perioodile iseloomulikke tegevusi, mis peamiselt teostusid ettevõtte ametiühinguorganisatsiooni kaudu.

Tartu Tarbijate Kooperatiiv jätkas oma tegutsemist sõjajärgsel ajal alates 9. septembrist 1944. aastal, alludes vabariiklikult Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklikule Liidule (lühendatult ETKVL), mis omakorda jagas korraldusi läbi maakondlike liitude, milleks Tartumaal oli Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit. Tartu TK-l olid juriidilise isiku õigused ja ta tegutses põhikirja alusel. Tartu TK ülesandeks oli kaubandustegevus, põllumajanduslike toodete kokkuost põllumeestelt ning allüksuste kaudu nende töötlemine. Lisaks veel omatööstuse ja toitlustamise arendamine. Tartu TK kauplused asusid nii linnas kui maal, tööstused ainult Tartu linnas. Sõdadejärgsel ajal olid esmasteks ülesanneteks:

- 1) sõjakahjude hindamine ja kaupluste töökorda seadmine, et elanikkonda kiirelt varustada;
- 2) kodumaisel toorainel baseeruva omatööstuse arendamine;
- 3) liikmeskonna suurendamine;
- 4) igas vallas ühe kindla asukohaga kaupluse avamine;
- 5) ühiskoostlustuse rajamine.

Tarbijate kooperatiivi juhtimise kõrgeimaks organiks oli liikmete üldkoosolek, mis koosnes kooperatiivi liikmetest. Tartu TK täitvaks organiks oli juhatus, kes valiti üldkoosoleku poolt. Juhatus tegutses üldkoosoleku poolt kinnitatud juhendite alusel.

1950. a sügisel ENSV-s läbiviidud administratiivsed reformid muutsid keeruliseks Tartu TK tegevuse – toimusid mitmed muutused nii töötajate kui kaupluste ja allettevõtete struktuuris. Reformide käigus reorganiseeriti kooperatiivne süsteem, mille tulemusel likvideeriti Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit ja Tartu Tarbijate Kooperatiiv nimetati ümber Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiviks. Selle tulemusel vähenes oluliselt tegutsemispiirkond ning seeläbi vähenes ka kaupluste ja ettevõtete arv. Tartu TK-le kuulusid mitmed allasutused, mis aitasid teostada organisatsioonile seatud eesmärke. Nendeks allasutusteks olid: Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Varumiskontor, Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat „Tootja“, Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiv Kooperatiivkaubastu ja Ühinenud Toitlustus Ettevõtete Koondis. Ühinenud Toitlustus Ettevõtete Koondis koondas Tartu TK-le kuuluvad toitlustusega tegelevad ettevõtted. Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Varumiskontori üleandeks oli Tartu rajoonis tegeleda põllumajandussaaduste ja utili varumisega. Kooperatiivkaubastud ostsid kokku lepingute alusel ja ühekordsete tehingutega linna kaubandusvõrgu varustamiseks põllumajandussaadusi ja organiseerisi nende ümbertöötlemist. Tööstuskombinaat „Tootja“ kasutas tootmiseks kohalikku toorainet, mis saadi Varumiskontori tegevuse kaasabil.

1965. aastast alates suunati tähelepanu ettevõtete isemajandamisele ja olulisele kohale tõusis teeninduskultuur, mida oli võimalik saavutada koolitatud personali kaasamisel. Reklaamindus ja väljapanekud kaubanduses muutusid vajalikuks, et meelitada kliente rohkem tarbima, kuna oli tõusnud üldine elatustase. Vaadeldava perioodi lõpus toimusid suured muutused ETKVL-i süsteemis.

Üleminekuga turumajandusele võeti 1992. aastal vastu Eesti Vabariigi Ühistuseadus. Sellest seadusest lähtuvalt tehti muudatused ka tarbijateühistute põhikirjades. ETKVL-i XIII erakorraline kongress taaskehtestas põhikirjana ETK põhikirja 1938. aasta redaktsiooni, mis tähendas, et taastati sõdadeelse Eesti seadustel põhinev organisatsioon, millel oli õigus ise otsustada ja suunata oma tegevust ilma nõukoguliku juhtimiseta. Maakondades asuvad ühistud ja kooperatiivid muutusid selle otsuse kohaselt ETKVL-i täieõiguslikeks liikmeteks ja neile anti võimalus oma majandustegevust kohapeal korraldada.

Võrreldes ühistegevust tema tegutsemise algusest tänapäeva turumajanduseni, võime eristada mitmeid eripärasid organisatsiooni ideoloogias. Eestiaegne ühistegevus koondas põllumehed vabatahtlikult ühiselt tegutsema ja selleks oli otsene vajadus, sest ühiselt oli soodsam hankida põllumajandusmasinaid ja ka turustamine oli ühiselt organiseeritud. Ühistegevus koondas

aktiivsemaid põllumehi. Nõukogude kord lõhkus senised traditsioonid ja allutas ühistegevuse käsumajandusele. Samuti kartis nõukogude võim suuri ühiselt tegutsevaid organisatsioone, mis oli tarvis lõhkuda ja allutada enda juhtimisele. Sõjajärgsel perioodil nõuti just ümber struktureeritud tarbijate kooperatiivide võrgu kaudu sisse põllumajandusmaksud ja asuti organiseerima selliseid uusi nähtusi nagu massiline ühistoitus. Pärast kolhoosikorra sisseviimist teostati kooperatiivide kaudu nii kolhoosikauba turustamist ja töötlemist kui ka säilinud erasektori (isikliku abimajandi) toodete turustamist. Kooperatiivide tegevus oli vajalik ka selleks, et kohapeal valmistatud tooteid viia teistesse liiduvabariikidesse, sest süsteem ulatus üle terve Nõukogude Liidu. Selle kõige teostamiseks kasutati ühtset plaanimajandust ja hinnapoliitikat. 1960. aastate keskel muutus olulisemaks majanduslik tasuvus ja tarbijate soovide arvestamine.

Eesti riigi iseseisvumisega ja turumajandusse jõudmisega muutus ka ühistegevus. Natsionaliseerimise ajal muudeti organisatsioon riiklikuks süsteemiks, nüüd vastupidiselt sellele muutus organisatsioon eraettevõtlusel põhinevaks. Turumajanduses kujundab hinnad turg ja valitsevad mitmesugused erinevad omandi- ja ettevõtlusvormid. Ka Tartu TK peab arvestama oma tegevuses kõikide turumajanduse reeglitega, et püsida konkurentsivõimelisena.

Organisatsiooni tegevust uurides on olnud soov teada saada, mis oli see fenomen, mis suutis organisatsiooni elus hoida erinevate riigikordade ajal. Nõukogude perioodil kestma jäämise üheks põhjuseks võib pidada integreerumist NSVL-i Tarbijate Kooperatsiooni, riigistamine oli organisatsioonile isegi kasulik, sest samal ajal suleti paljud suured organisatsioonid, ETKVL aga jätkas. Kui vaadelda organisatsiooni ülesannete muutumist pikas perspektiivis, siis on põhikirjalise tegevusena alles jäänud kaubandustegevus ja oma liikmetele ning klientidele soodustuste pakkumine. Turumajanduses on kliendil õigus otsustada, missuguse kauplusteketi teenuseid ta kasutab, samas pole kohustust omada kliendikaarti, nende omamine on kliendi enda otsustada. Ülesannete sisu on aegade jooksul jäänud põhimõtteliselt samaks, mis 31.08.1908. a põhikirja järgi, ainult sõnastust on kaasajastatud.

Arvestades organisatsiooni pikka tegevusperioodi, peaks see pakkuma endiselt huvi uurijatele nii ajaloolisest kui majanduslikust vaatenurgast. Käesolevas töös ei ole puudutatud liikmeskonda, selle kasvamist ja kahanemist ega ka organisatsiooni majandusliku tegevuse näitajaid. Kaubanduslik ametiühingu organisatsioon võiks ajaloolise institutsioonina olla huvipakkuv, samuti ka organisatsiooni rahvusvaheline tegevus, mida saaks veel eraldi uurida.

KASUTATUD LÜHENDID

Aü- ametiühing

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

ETK – Eesti Tarbijateühistute Keskühistu

ETKVL – Eesti NSV Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit

NSVL – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit

Tartu RTK - Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiv

TEMÜ – Tartu Eesti Majanduse Ühisus

Tsentruzojus – NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit

TTML – Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit

VNFSV – Vene Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik

ÜK(b)P – Üleliiduline Kommunistlik Bolševike Partei

ÜTE Koondis – Ühinenud Toitlustus Ettevõtete Koondis

KASUTATUD KIRJANDUS

Arhiivimaterjalid

- Eesti Ajalooarhiiv, EAA.T-599, n 1, s 1, Juhatuse protokollide raamat 1944-1947. a.
- Eesti Ajalooarhiiv, EAA.T-599, n 1, s 20, Juhatuse protokollide raamat 1947-1948. a.
- Eesti Ajalooarhiiv, EAA.T-599, n 1, s 39, Juhatuse protokollide raamat 1948-1949. a.
- Eesti Ajalooarhiiv, EAA.T-599, n 1, s 69, Juhatuse protokollide raamat 21.04.1949-06.08.1949. a.
- Eesti Ajalooarhiiv, EAA.T-599, n 1, s 127, Tartu TK piirkonnaliikmete koosoleku protokollid 1951. a.
- Tartu TK arhiiv, Tartu TK ajalooline õiend.
- Tartu TK arhiiv, Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kooperatiivkaubastu ajalooline õiend.
- Tartu TK arhiiv, Tartu Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat „Tootja“ ajalooline õiend.
- Tartu TK arhiiv, n 1 aü, s 1, Tartu TK ametiühingu protokolliraamat 1944-1947. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 96, Administratiiv-majandusliikude eelarvete ja koosseisude nimestik 1950. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 464, Juhatuse määrused 1970. a.
- Tartu TK arhiiv, Tartu Tarbijate Kooperatiivi normaalpõhikiri 1941. a.
- Tartu TK arhiiv, Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi põhikiri 1958. a.
- Tartu TK arhiiv, Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi põhikiri 1963. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 325. Administratiiv-majanduskulude eelarve ja koosseisude nimestik 1965. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 477. Administratiiv-majanduskulude eelarve ja koosseisude nimestik 1970. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 502. Juhatuse määrused 1971. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 576. Volinike koosolekute protokollid 1973. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 609. Juhatuse määrused 1974. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 693. Volinike koosolekute protokollid 1976. a.
- Tartu TK arhiiv, n 1, s 1201. Juhatuse korraldused 1990. a.

Tartu TK arhiiv, n 1, s 1226. Juhatuse korraldused 1992. a.
Tartu TK arhiiv, n 1, s 1232. Volinike koosolekute protokollid 1993. a.
Tartu TK arhiiv, n 1, s 1245. Ostu-müügi lepingud 1994. a.
Tartu TK arhiiv, Tartu Tarbijate Kooperatiivi põhikiri 2003. a.
Tartu TK laualeht „Hermes“, sept.-okt. 1969. a.
Tartu TK laualeht „Hermes“, nr 8, 1970. a.
Tartu TK laualeht „Hermes“, nr 9, 1970. a.
Tartu TK laualeht „Hermes“, nr 9 1971. a.
Tartu TK laualeht „Hermes“, mai-juuni, 1972. a.
Tartu TK laualeht „Hermes“, aprill-mai, 1973. a.

Ajalehed

Peetrimägi, H. 1944. *Eesti ühiskaubanduse päevaulesanded*. – Ühiskaubandus, nr 1.
Ruud, K. 1954. *Komisjonikaubanduse arendamisest*. – Edasi, nr 3.

Kirjandus

Karu, V. 1969. *Reklaamitöö kogemusi*. Tallinn.
Kiik, L. 2000. *Ametiühingud võõra võimu all (1940-1990)*. Tartu: Greif.
Laar, A. 2012. *110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis*. Tallinn: Printon.
Leetsaar, J. 2001. *Ühistute juhtimine. V vihik*. Tallinn: Infotrükk.
Leetsaar, J. 2012. *Maamajanduslik ühistegevus*. Tartu: Eesti Maaülikool.
Lään, V. 2008. *Ühenduses on jõud*. Tartu: Elmatar.
Pajur, A. & S. Kasekamp, S. 2005. *Eesti ajalugu VI*. Tartu: Ilmamaa.
Vakk, V. 1973. *Tarbijate Kooperatsiooni ajaloost*. Tallinn: Valgus.

Käsikirjalised materjalid

Pariots, M. 2012. *Tartu Eesti Majanduse Ühisus aastatel 1908 – 1944*. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia. [Seminaritöö]. Viljandi.

Internetiallikad

Majandus. <http://www.okupatsioon.ee/et/eesti-1940-1991/10-majandus> (21.04.2013).
Säästukaart. <https://www.skaart.ee/> (30.12.2012).
Rahvamajandusnõukogu. <http://www.estonica.org/et/RahvamajandusnC3%B5ukogu/> (21.04.2013)

Eesti haldusjaotuse kujunemine.

http://entsyklopeedia.ee/artikkel/eesti_haldusjaotuse_kujunemine (21.04.2013).

Intervjuud

Sooaru, Silvi. 07.01.2013. Intervjuu endise Tartu TK töötajaga. Tartu.

Sooaru, Tõnu. 20.03.2013. Intervjuu Tartu TK töötajaga. Tartu.

Õigusaktid

Eesti Vabariigi ühistuseadus. RT 1992, 36, 477. <https://www.riigiteataja.ee/akt/30668> (20.01.2013).

Eesti Vabariigi maareformi seadus. RT 1991, 34, 426.

<https://www.riigiteataja.ee/akt/11503201303> (20.01.2013).

Tulundusühistuseadus. RT I 2002, 3,6. <https://www.riigiteataja.ee/akt/118122012033> (10.07.2012).

Tartu TK andmebaasid

Tartu TK personaliandmebaas (30.12.2012).

Tartu TK kaubandusosakonna andmed (30.12.2012).

ETK Säästukaardi andmebaas SKS (30.12.2012).

LISAD

Lisa 1 Tartu TK linna- ja maakauplused seisuga 01.11.1944. a ¹⁵³

Peakauplus aadressil Võru tn 4

Normikaupade jagamisladu ja segakauplus nr 1 aadressil Narva tn 124

Toiduainetekauplus nr 1, Tähe tn 69

Toiduainetekauplus nr 2, G.Adolfi tn 29

Toiduainetekauplus nr 3, Kloostri 14

Toiduainetekauplus nr 4, Kastani 8

Toiduainetekauplus nr 5, Kastani 55

Toiduainetekauplus nr 6, Kesk 34

Toiduainetekauplus nr 7, Kalevi 68

Toiduainetekauplus nr 8, Narva 107

Toiduainetekauplus nr 9, Tamme pst 8

Toiduainetekauplus nr 10, Rüütli tn 2

Toiduainete kauplus nr 11, Võru 128

Puhja osakond Puhjas

Kambja osakond Kambjas

Laeva osakond Laevas

Rebase osakond Kuustes

Lähte osakond Äksis

Jõujaama osakond Ulilas

Võnnu osakond Võnnus

Vara osakond Varal

Räni osakond Ropkas

Rõhu osakond Tähtveres

Melliste osakond Mäksa vallas

---

¹⁵³ *Juhatusse protokollide raamat. 1944-1947. EAA.T-599, n 1, s 1. L 8-9.*

Vedu osakond Vedul

Prangli osakond Veski vallas

Rannu osakond Rannus

Maaritsa harukauplus Veski vallas

Lisa 2 Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Kooperatiivkaubastu kauplustevõrk
10.01.1957. a¹⁵⁴

Kauplustevõrk koos aadressidega Tartu linnas oli järgmine:

Kauplus nr 1, aadressil Lauristini 12;

Kauplus nr 2, Komsomoli 3;

Kauplus nr 3, Tartu turuhoones;

Kauplus nr 4, 21. juuni 18;

Kauplus nr 5, 1. mai 77;

Kauplus nr 6, Nõukogude väljak 11;

Kiosk nr 1, Võru-Kastani nurgal;

Kiosk nr 2, Riia-Kastani nurgal;

Kiosk nr 3, Tartu turuhoone juures;

Kiosk nr 4, Tähe-Lootuse nurgal;

Müügipunkt nr 5, Tähe 129.

---

¹⁵⁴ Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kooperatiivkaubastu ajalooline õiend. L 5.

**Lisa 3 Tartu RTK kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise võrk seisuga
18.05.1953. a¹⁵⁵**

Allahinnatud kaupade müügipunkt Tartus, Võru tn 4

Ilmatsalu kauplus

Kalamüügipunkt Tartu turuhoones

Kurepalu kauplus

Kurista kauplus

Kärevere kauplus

Laeva kauplus

Lemmatsi kauplus

Luunja kauplus

Lähte kauplus

Lääniste kauplus

Melliste kauplus

Nõgiaru kauplus

Nõmmiku kauplus

Piiri kauplus

Rebase kauplus

Reola kauplus

Roiu kauplus

Silla kiosk

Tammistu kauplus

Vasula kauplus

Vedu kauplus

Villemi kauplus

Vorbuse kauplus

Võnnu kauplus

Võõpste kauplus

Väägvere kauplus

Ülenurme kauplus

Laeva einelaud

---

¹⁵⁵ Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi ajalooline õiend. Lk 6.

Lisa 4 Kallaste Rajooni Tarbijate Kooperatiivi kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrk 01.04.1959. a¹⁵⁶

Alatskivi

Assikvere

Kaiavere

Kallaste universaalkauplus

Kasepää

Kokora

Kolkja

Koosa

Matjama

Nina

Nõva

Pala

Piibumäe

Ranna

Tähemaa

Vara

Varnja

Välgi

ÜTE koondise ettevõtted:

Alatskivi söökla

Alatskivi einelaud

Kallaste einelaud

Kallaste keskkooli einelaud

Kallaste sauna einelaud

Kallaste söökla

Kallaste leivatööstus

---

¹⁵⁶ Tartu TK arhiiv. Ajalooline õiend. L 8.

Lisa 5 Administratiivkoosseisude nimekiri 1965. a¹⁵⁷

Juhatuse esimees

Juhatuse esimehe asetäitja kaubanduse alal

Juhatuse esimehe asetäitja ehituse alal

Asjaajaja

Masinakirjutaja

Juriskonsult

Vaneminstruktor

4 instruktorit

Ühiskondliku toitlustamise ettevõtete instruktor

Kaadriosakonna juhataja

Instruktor kaadrite alal

Sõiduauto juht

Koristaja

Pearaamatupidaja

2 pearaamatupidaja asetäitjat

8 vanemraamatupidajat

7 raamatupidajat

Kassapidaja

Revident

Plaani- ja töötasuosakonna juhataja

Vanemökonomist

Ökonomist

Ökonomist hindade alal

Vanemkaubatundja

Vaneminstruktor transpordi alal

Vaneminstruktor kommunaalalal

---

¹⁵⁷ *Administratiiv-majanduskulude eelarve ja koosseisude nimestik*. 1965.a. N 1, s 325. L 16.

Lisa 6 Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kaubamaja ja restoran „Tarvas“

Allikas: Tartu TK album. Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kaubamaja ja restoran „Tarvas“ 1966. a

Lisa 7 Tartu Tarbijate Kooperatiivi Kaubamaja telerite osakond

Allikas: Tartu TK album. Tartu TK I korruse teleriteosakond, detsember 1966. a

Lisa 8 ETKVL-i reklaami näidis

Allikas: Karu, V. 1969. Reklaamitöö kogemusi. Tallinn: Valgus, lk 81.

Lisa 9 Tartu TK ÜTE Koondis seisuga 01.07.1971. a¹⁵⁸

Restoran Tarvas

Kohvik Santos

Kallaste söökla

Koosa söökla

Luunja söökla

Võnnu söökla

Laeva söökla

Avangardi söökla

Tartu söökla

Soinaste einelaud

Kolhooside Ehituskontori einelaud

Alatskivi Keskkooli söökla

Luunja kooli söökla

Võnnu Keskkooli söökla

Kaagvere Erikutsekooli söökla

Lähte Keskkooli söökla

Reola kooli söökla

Kuuste kooli söökla

Kiosk Liilia

Baar Peipsi

---

¹⁵⁸ *Juhatuse määrused*. 1971. Tartu TK arhiiv. N 1, s 502. L 160.

Lisa 10 Tartu TK kaubandusvõrk seisuga 01.01.1986. a ¹⁵⁹

Tartu kauplused

Toidukaubad

Allahinnatud kaubad

Kaubabaasi toidu kauplus

Roiu piirkond

Roiu kauplus

Haaslava kauplus

Uniküla kauplus

Villemi kauplus

Rebase kauplus

Reola kauplus

Ülenurme kauplus

Külitse kauplus

Lemmatsi kauplus

Nõgiaru kauplus

Tõrvandi kauplus

Kaagvere kauplus

Aardla kauplus

Kallaste piirkond

Kallaste Kaubamaja I osakond

Kallaste Kaubamaja II osakond

Kallaste Kaubamaja III osakond

Kallaste Kaubamaja IV osakond

Kallaste toidukaubad

Kallaste tööstuskaubad

Kokora kauplus

Alatskivi kauplus

Nina kauplus

Kolkja kauplus

Kasepää kauplus

---

¹⁵⁹ *Statistilised aruanded*. 1986. Tartu TK arhiiv, n 1, s 56. L 80.

Varnja kauplus

Kõrveküla piirkond

Nigula kauplus

Kõrveküla kauplus

Vedu kauplus

Mustimetsa kauplus

Vara kauplus

Matjama kauplus

Koosa kauplus

Väägvere kauplus

Tähemaa kauplus

Tammistu kauplus

Sava kauplus

Luunja kauplus

Pilka kauplus

Kavastu kauplus

Laeva piirkond

Vorbuse kauplus

Ilmatsalu kauplus

Rõhu kauplus

Laeva toidukauplus

Laeva tööstuskauba kauplus

Siniküla kauplus

Õvi kauplus

Sojamaa kauplus

Lähte kauplus

Avangardi kauplus

Kärevere kauplus

Pupastvere kauplus

Rahinge kauplus

Kungla kauplus

Vasula kauplus

Märja kauplus

Sootaga kauplus

Mehikoorma piirkond

Melliste kauplus

Võõpste kauplus

Võnnu toidukauplus

Võnnu tööstuskaubad

Kurista kauplus

Lääniste kauplus

Järvselja kauplus

Aravu kauplus

Meeksi kauplus

Mehikoorma kauplus

Jõepera kauplus

Meerapalu kauplus

Piirissaare kauplus

Mäksa kauplus

Rändkauplused

Rändkauplus nr 1

Rändkauplus nr 2

Rändkauplus nr 3

Rändkauplus nr 4

Rändkauplus nr 5

Rändkauplus nr 6

Rändkauplus nr 7

Laod

Lohkva kauplusladu nr 1

Tööstuskauba ladu

Ladu nr 1 toidukaubad

Ladu nr 2 toidukaubad

Taaraladu

Lisa 11 Ansambel „Hanuri“

Allikas: Tartu TK arhiiv. Tartu TK album aastast 1969. a

Lisa 12 Tartu Tarbijate Kooperatiivi juhtimisaparaadi koosseis 01.01.1993. a¹⁶⁰

Juhatuse esimees	1
Aseesimees kaubanduse alal	1
Aseesimees ehituse alal	1
Juhatuse esimehe abi	1
Sekretär-masinakirjutaja	1
Majandusosakonna juhataja	1
Transpordiosakonna juhataja	1
Ehitusosakonna juhataja	1
Juhtiv insener ehituse alal	1
Kehak. spordiinstruktor-metoodik	1
Instruktor asjaajaja asjaajamise alal	0,25
Kaubandusosakond	
Osakonna juhataja	1
Osakonna juhataja asetäitja	1
Instruktor	2
Kaubatundjad	4,1
Kaadriosakond	
Osakonna juhataja	1
Kaadriinstruktor	1
Ökonoomikaosakond	
Osakonna juhataja	1
Osakonna juhataja asetäitja	0,9
Ökonomist	0,9
Statistik	0,9
Kontrolliosakond	
Osakonna juhataja	1
Inventeerimisinspektor	6,25
Raamatupidamine	
Pearaamatupidaja	1
Pearaamatupidaja asetäitja	2

¹⁶⁰ *Juhatuse korraldused*. 1992. N 1, s 1226. L 211-212.

Raamatupidaja	12
Laekur	1

SUMMARY

The current thesis is the continuation of the term paper "Tartu Estonian Economic Community", which was defended at Viljandi Culture Academy of the University of Tartu in 2012. The author of the thesis chose the topic "Tartu Consumers' Cooperation 1944-2012. Objectives and Structure" based on her interest towards the organisation, which has operated under different regimes and celebrates its anniversary in 2013. The thesis consists of four chapters and the categorisation of periods is based on the names of the organisation and the organisation's regional jurisdiction. The aim of the thesis is to analyse the objectives, management and structure of the organisation in each period and also detect period-specific activities, which were mainly carried out by its trade union organisation.

Tartu Consumers' Cooperative (*Tartu Tarbijate Kooperatiiv*, from here on TTK) continued to operate in the post-war period, starting from the 9 September 1944, and it was subordinated to the Estonian Consumer Cooperatives Republican Union (ETKVL in short), which was giving instruction through county unions, which in Tartumaa was called Tartumaa Consumers' Cooperation County Union (*Tartumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit*). TTK had the rights of a legal person and its operations were regulated by its statutes. The main operations of TTK included retail business, buying in agricultural produce from farmers and processing the produce in sub-organisations. An additional objective was to develop self-production and catering. TTK shops were located in towns as well as in rural areas, but factories were located only in Tartu. The primary objectives of the organisation in the post-war period were:

- 1) the calculation of war damages and restoring the shops in order to supply people without delay;
- 2) the development of self-production based on domestic raw material;
- 3) increasing the membership;
- 4) opening a shop with a permanent location in each rural municipality;
- 5) organising shared catering.

The highest managerial body of TTK was the annual general meeting, which was made up of the members of the cooperative. The executive body of TTK was the Board of Managers elected by the annual general meeting. The board acted on the instructions laid down by the general meeting.

The administrative reforms, which took place in the Estonian Soviet Socialist Republic in the autumn of 1950, complicated the operations of TTK: there were a number of changes among the personnel, shops as well as the structure of the sub-organisations. During the reforms the cooperative system was reorganised, which led to the liquidation of Tartumaa Consumers' Cooperation County Union and TTK was renamed Consumers' Cooperation of Tartu District (*Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiiv*), which significantly reduced the number of shops and businesses. TTK owned many sub-organisations, which helped to accomplish its objectives. These sub-organisations were the following: Tartu District Consumers Cooperation's Collection Office (*Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Varumiskontor*), Consumers' Cooperation Industrial Plant *Tootja* (*Tartu Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat "Tootja"*), Tartu District Consumers Cooperative's Cooperative Marketing Office (*Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Kooperatiivkaubastu*) and the Joint Food Merchants' Corporation (*Ühinenud Toitlustus Ettevõtete Koondis*). All food merchants belonging to TTK were operating under the Joint Food Merchants' Corporation. The main task of the Tartu District Consumers Cooperation's Collection Office was to collect agricultural produce and cast-off materials. Cooperative Marketing Offices organised buying-in of agricultural products by contracts and one time deals in order to supply the city's retail network and they also organised the processing of agricultural produce. The industrial plant *Tootja* used local raw material, acquired with the help of the Collection Office.

Starting from 1965 the main focus was directed to the self-sufficiency of businesses and the service culture became more important, which was achieved by involving trained personnel. Advertising and displaying goods in retailing became necessary in order to persuade clients to buy more, because the general level of income of the population had increased. At the end of this period significant changes took place in the structure of ETKVL.

Due to the changeover to market economy, Commercial Associations Act of the Republic of Estonia was passed in 1992. Based on this law, changes were made also in the statutes of consumer cooperatives. The XIII extraordinary Congress of ETKVL re-established the 1938 version of co-operative statutes, which reconstituted the organisations based on pre-war Estonian

laws, and which had the right to control and decide the direction of its activities without the soviet control. By this decision societies and cooperatives located in counties became full members of ETKVL and they gained the right to organise their business activities on the spot.

The analysis of cooperative activity from its beginning to present-day market economy situation reveals several specific traits in the ideology of the organisation. The cooperative activity during the first Estonian Republic united farmers, who voluntarily joined to act together. This was based on the real need, as it was cheaper to buy agricultural machinery and organise distribution jointly. Cooperative activities united the more active farmers. The Soviet regime broke the existing traditions and subordinated the joint activity to controlled economy. The Soviet authorities were afraid of large cooperative organisations, which is why they had to be broken up and subordinated to their leadership. In the post-war period the restructured consumer cooperatives' networks were used as means for collecting agricultural taxes and new initiatives were introduced such as large scale joint catering. After the introduction of collective farming, the cooperatives were used for distributing and processing the agricultural produce of collective farming as well as distributing the products of the still existing private sector (single agricultural holdings). The existence of cooperatives was also necessary for distributing local products to other Soviet Republics, because the same system covered the whole Soviet Union. All this was achieved by implementing common controlled economy and price policy. In the mid-1960s cost-effectiveness and meeting the needs of consumers became more prominent issues.

With Estonia regaining independence and the transition to market economy, there were also changes in cooperative activities. During nationalisation the organisation was made into a state system, but in the market economy situation the organisation became an enterprise similar to a private business. The prices in the market economy are dictated by the market and there are different forms of ownership and businesses. In order to remain competitive TTK has to consider all the rules of market economy in its business operations.

The author's aim in studying the operations of the organisation was to find out the specific traits which helped the organisation to survive under different regimes. One of the reasons, which kept the organisation operational in the Soviet period, was its integration into USSR Central Union of Consumer Cooperatives. The nationalisation turned out to be beneficial for the organisation, because at that time many large organisations were closed down, but ETKVL continued its operation. When we look at the objectives of the organisation throughout its existence, we can

see that the activity specified in the statutes, namely retail business and offering special benefits to its members and clients, have remained. In market economy the customers have the right to decide which retail chain's services they use and they do not have to own a customer card – it is up to the clients to decide whether they want to own it. The essence of the objectives has remained virtually the same throughout different periods as it was stated in the statutes of 31 August 1908 – only the wording has been updated.

Considering the length of existence of the organisation it will continue to be of interest to researchers from historical as well as economic point of view. The current thesis does not concentrate on the organisation's membership, its memberships' growth and decline or on the economic indicators. Other potential interesting research topics include the retail business trade union organisation as a historical institution and also the organisation's international activities, which could be studied separately.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maire Pariots, sünnikuupäev: 09.01.1968

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Tartu Tarbijate Kooperatiiv ülesanded ja struktuur 1944-2012“,
mille juhendaja on Lea Leppik,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Viljandis, **15.05.2013**